

Hego-nafarreraren egituraz

IÑAKI CAMINO*

El cuadro del verbo alto-navarro meridional me ha cansado de tal suerte el cerebro que todos sus terminales me hacen el efecto de puntas agudas que se clavan en mi pobre cabeza.

Luis Luziano Bonaparte, 1872 / v / 9

1. SARRERA

Orain artean “hego-nafarrera” edo erdaraz “haut-navarrais méridional / alto-navarro meridional” delako euskalki edo dialekto hori hainbat euskalariaren intuizioaren arabeko konstruktio baten antzeko zerbait izan da epistemologikoki. Bonaparterentzat, gainera, euskalki oinarritzakoagoa edo estatus handiagokoa zen ipar-nafarrera baino hego-nafarrera eta honen barrenean Eguesibarko Elkanoko hizkera hartu zuen ordezkari nagusitzat. Ideien eta ezagutzaren soziologiak hizkera hori zinez eta izatez baden zerbait dela pentsarazi du hainbat urtez, dialektologiaren inguruan aritu diren Artola, Bonaparte, Gaminde, A. Irigarai, Irizar, Lafon, Ondarra, R. M. Pagola edo Sartrategi ikertzaileen iritzia lekuko.

Azken hiru urteotan Nafarroako Gobernuak Hezkuntza eta Kultura Sailak kide batzuegan eta zenbait buruzagi eskuindarren artean gaia grina biziz eta interesez bizi bada ere, egun balirudike hizkera honen estatusa aski

* Euskal Herriko Unibertsitatea eta «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia.

Artikulu hau UPV 033.130-HA085/99 ikerketa proiektuaren barrenean kokatzen da; artikulu honetan oinarriturik 2000. urteko uztailearen 20an hitzaldi bat eman nuen Iruñean Udako Euskal Unibertsitatearen Hizkuntzalaritza sailean. Jose Mari Sartrategi euskaltzain zenari eskaini nahi diot, berak hamaiketan galdegin baitzidan gai honetaz aldizkari honetan zerbait argitara nezan; ez naiz garaiz iritsi. Eskerrak eman nahi dizkiet datuak eskuratu dizkidaten hurrengo lagunei: Kike Diez de Ultzurrun (Zildotzen agertutako XIX. gizaldiko predikuetako lekukotasuna), Orreaga Ibarra (Ultzama, Esteribar eta Erroibar), Patxi Iñigo (Bortziriak eta Malerreka), Mikel Olano (Leitzalde eta Larraun), Paskual Rekalde (Baztan); denak hartzekodun ditut, lanari oharrak egin dizkioten Patxi Salaberri Zaratiegi eta Koldo Zuazo bezala. Bukaerako mapa, bestalde, Xamarrek egin da.

ahultzat hartzen dela eta alderdi zientifikotik eta azterketen aldetik baztertu-
xe dagoela; hiru arrazoi dakuskigu guk horretarako: alderdi batetik, Euskal
Dialektologia ez dago guztiek nahiko genukeen bezain aitzinaturik eta hiz-
kera bat euskalki bat den, azpieuskalki bat den edo zer den eztabaidatzea lan
alferra gertatzen da oinarri teoriko-metodologikoetan eta irizpide nagusietan
hein bateko batasunik edo gutieneko irizkidetasunik ez baldin badago. Bes-
tetik, ezin atzendu da hizkera hau geografikoki guztiz erdialdekoa dela eta er-
dialdeko hizkerak usu eragin lektal anitzen menpe egoten direla; eremuotan
neke izaten da dialektoak bereiztea. Honezaz landa, hego-nafarrera dialektoa
dela arrazoitzeko Bonapartek eman zituen frogak ez dirudi ez anitz ezta ar-
giak izan zirenik ere. Hirugarren arrazoi bat ere badago gure ustez: hizkera
hau egun itzaltzear dago, erdaraturik du bere eremurik gehiena eta honek
ikerketara oztopoz betetzen du.

Gaia kokatzen hasteko har ditzagun euskalaritzatik hiru lagun hego-na-
farrera itxuratzen duten ezaugarriez zer esan izan den ikusteko: Bonaparteren
arabera *-n* gabeko iraganeko adizkiak ziren hego-nafarreraren eta aezeraren
ezaugarri bereziak; A. Irigarai *-n* gabeko iraganeko adizkiak, sozietiboko
-(re)ki atzizkia edota *yago* ‘gehiago’ aldaera erabili zituen Iruñe ondoko Ez-
kabarteko Zildoeko idazki bat deskribatzean hizkera honetakoa zela argudia-
tzeko (1932: 566); Ondarrak *-n* gabeko iraganeko adizkiak, sozietiboko *-(re)ki*
atzizkia eta instrumentaleko *-s* apikaria dakuski ezaugarri berezizat (1981:
147). Ikusten denez «ezaugarri enblematikoa» bihurtu da iraganeko *-n* mor-
femarik eza hizkera honetan, *diagnostic trait* edo *rasgo definitorio* izendatu ohi
dena; hizkuntza-ezaugarri bat garrantziz hanpaturik ageri denean dialektoa-
ren guztizko uniformetasunik eza dei dezakegun horretatik hurbil gaudela
susma daiteke; honelako ezaugarri batean oinarritu zuen Menendez Pidal-ek
leonesaren barreneko dialekto-banaketa¹.

Hizkera bat euskalki bat edo dialekto bat dela defendatzeko datuak eta
balizko hizkuntza gertakariak xuxen eta teoria baten arabera antolatu behar
dira eta gero, interpretazioa egitean baitezpadako gertatzen da arrazoitze aha-
lik objektiboena erakustea; hizkera horri zein estatus ematen zaion horrexen
ondorioa da eta baliatzen den metodologiarekin lotura zuzena du. Gu ere as-
paldixko hizkera honen inguruko azterketa preteoriko ahul eta zabarrak egi-
nik gaude (1983, 1987) eta garai hartan bederen, Bonaparteren iritziaren i-
tzala ahanzi gabe, intuizioak hego-nafarrera euskalki baten edo antzeko zer-
baiten estatusera iristen zela zioskun².

¹ “Esta clasificación fue hecha pensando en un rasgo definitorio, ya que los fenómenos fonéticos se encadenan y no se puede establecer una línea decisiva. Así, el leonés occidental es aquel que, presentando ya las vocales diptongadas, mantiene los diptongos decrecientes gallegos *ei, ou*” (Zamora Vicente 1989 [1960]: 88).

² Intuizioa balioz gabetu nahi dugula irudituko lekiok norbaiti, baina ez da hori gure asmoa. Intuizioa, ororen buruan, eguneroko bizitzan bildu dugun esperientziaren emaitza da, eskarmentu horri buruz egin ditugun gogoeta teorikoen ondorioa eta horregatik, hego-nafarrera zinetan eta benetan errealitate bat dela intuizioz jo izan dugunean –1983 eta 1987ko gure saio maketsetan, esaterako–, ez dugu adierazi nahi, orduko iritziaren ingurugiroak guztiz itsuturik eta inolako arrazoirik gabe geniharduela: datuen formalizazio eta antolaketa egokirik eta ikuspegi teoriko sendorik gabe abiatu girela adierazi nahi dugu. Izan ere, proposatzen diren teoriak egiaztatzen edo gezurtatzen dituzten arrazoibideetan, intuizioak ezin du funtzio espliziturik bete, prozesu honek zientzialariaren subjektibitate-tik beregaina izan behar baitu (A. Sokal & J. Bricmont, 1999 [1997], *Imposturas intelectuales*, Paidós, Barcelona, 147. or.).

Intuiziotik haratago, datuak ezagutzearen ondoriozko ikuspegi gardena goa jabetu da azken urteotan Euskal Dialektologiaz; zehazki esanik eta nafarrerari edota euskara «nafarrari» buruz dihardugula, Ibarren (1995a) eta Zuazoren (1998a) iritzia aintzat hartzekoak dira biziki; ñabardurak ñabardura ikuspegi berri honetan Nafarroa Garaiko euskaran ohiko ipar/hego banaketa bonapartearra baino egokiagoztat jotzen da Erreinu Zaharreko euskara bitan baina ezker/eskuin bereiztea; hori erakusten dute Ultzamako eta Basaburuko datuetan oinarriturik O. Ibarren eraiki zuen tesiaren ondorioek eta K. Zuazok ere antzera jokatu du Basaburuko hizkera erdialdekora bildurik eta Ultzamakoa nafarreraren barrenean utzirik. Aipatzekoa da bigarren arrazoi bat ere badagoela ikuspegi hau berritza hartzeko: bi ikertzaileon lanean Nafarroako egungo mintzoak aztertu dira, beren lanaren helburua ez zen XVIII-XIX. mendeetako Itzarbeibarko, Gesalazko, Goñerriko, Oltza zendeako, Eguesibarko edo Artzibarko euskara aztertzea.

1995 urteko azaroko gure doktoretza tesian gu ere “Bonaparteren bi goi-nafarreraren eta bi behe-nafarreraren estatus ontologikoa bermatzeko gai den tasun definitzaileen multzo gardenik” aurkitu ezinik geunden (1997: XVII). Oraingo saio hau horrexetarako baliatu nahiko genuke, “hego-nafarrera” delako hori izatez badela erakuts dezaketen tasun definitzaile horiek badaudela frogatzeko: XVIII-XIX. mendeetan Iruñetik beheiti, Iruñetik ekialdera goi-behe, Andimenditik hegora eta Estellerri aldean egiten zen euskarak bai baitzuen batasun eta nortasun maila bat, bere kolore berezia zeukan. Bidenabar-koan, hizkuntza-ezaugarri horiek balio dialektologikoa edukitzeko, bestela esan, tasun horiek definitzaile izateko, bete behar dituzten baldintza teoriko eta metodologikoez ere argibideak eman nahi ditugu.

2. ABIAGUNEA

Guretzat ez du balio ezaugarrien deskribapen geolinguistikorik egin gabe “gertatzen diren berezitasun nagusienak edo adierazgarrienak” azaltzea (R. M. Pagola 1994: 279) ez baldin bada adierazten zeren arabera diren nagusienak eta adierazgarrienak, ez du balio “bereizgarriak gertatzen direlako” aipatuko direla esatea, gero zein beste ezaugarrirekiko edo zein beste eremurekiko diren bereizgarri adierazten ez baldin bada edo zertan diren bereizgarri argitzen ez baldin bada: *i* eta *u* bokalek *a*-n eragin palatalizazioak euskalki honetan “nolabaiteko adierazgarritasunik” baduela diosku R. M. Pagolak, baina batek ez du ulertzen zerengatik; ezaugarri hori ez da eksklusiboa, Iruñeaz beheitik ibarretarik abiatuz gero Iruñerrian gaindi Ezkabarten, Odietan, Ultzaman barrena goiti jarraitzen du eta gainera, ezaugarri honek ez du froga geografikoa gaingitzen, banatzailea da, hego-nafarreraren ekialdeko hizkeretan ez da ageri; zertan da, beraz, «adierazgarri»?

Dena ez da inplizitua dialektologiaren egitekoan eta are gutiago hego-nafarrera bezain eremu ñabar, zail, konplexu eta aberatsean; hain xuxen ere horixe behar baita, esplizitatzea, zehaztea eta esaten dena arrazoitzea, nahiz eta gero, darabiltzagun frogan eta datuen ehuneko ehun ez doazen gure ikuspegi edo iritziaren norabide berean, baina erdialdeko hizkeren kasuan hori ez da harriztekoa, aski buruhauste ematen baitute hizkerok, alderdi batetik ez bada bestetik, geografiarekin ez baldin bada kronologiarekin, ahozkoarekin

ez baldin bada testu zaharretan ageri den aldaerari buruzko fidagarritasunaren gaiarekin.

Guk eskuartera dakargun lantxo honetan ezaugarriak zein irizpideren arabera bilduko ditugun argitu behar dugu; gure jardunerako erabiliko ditugun hizkuntza-ezaugarriak sailkatzeko edo bereizteko baliatuko ditugun irizpide nagusiak honakoak dira:

- 1) Esklusiboak ote diren, ea hego-nafarrerakoak bakarrik ote diren. Metodologikoki garrantzia aitortuko diegu ia esklusiboak diren ezaugarriei, ez ditugu baztertuko: ez gaude Oxxaxen edo Brinkolan.
- 2) Geografiaren iragazkia, hau da, ezaugarri banatzaileak diren ala ez diren, ezaugarriok hego-nafarreraren eremu guztia harrapatzen duten ala ez duten.
- 3) Eremu zabalekoak ala murriztagokoak diren: Euskal Herrian edo Nafarroa Garaian eremu zabala hartzen duten ezaugarriak ote diren.
- 4) Berrikuntzak diren, arkaismoak diren ala hautuak diren.
- 5) Kronologiaren baldintza, hau da, elkarrengandik urrun dauden aldi-tako datuak baliatzen ari garen ala datu garaikideak darabiltzagun. Funtsean XVIII eta XIX. mendeetako datuak baliatuko ditugu eta besterik ez denean XX. mendeko inkestetakoak. XVI eta XVII. mendeetako daturik ia ez dugu ukituko.

Sistematikotasunari eta emankortasunari zer garrantzi eman diogun galdegin liteke: ea atzizki bati eta adizkietan behin eta berriz errepikatzen den morfema bati garrantzi bera eman diegun, izenordain baten aldaera bat eta etengabe errepikatzen den arau fonologiko bat ea maila berean ezar daitezkeen: galdera zentuzkoa da hori, arrazoizkoa guztiz, baina guk nahiago izan dugu hedadura-eremu bera eta beraz, koherentzia geolinguistikoa duten ezaugarriak batera biltzea. Geografia-eremu berean ageri diren ezaugarri bereizleak denak batera bildu ditugu, sistematikoak direnak eta horren sistematikoak ez direnak, gramatikan emankor direnak eta hizkuntzan noiz-behinka baizik ageri ez direnak, jakinaren gainean *ranking*-ean denek ez dutela garrantzi bera. Azpieuskalki batez egindako azterketa da hau, ez dago euskara guztia edo euskalki guztiak sistematikoki aztertzeke eta banatzeko gai diren tasun egokienak bereizteke egina; ezaugarrien hautuan zabalxe jokatzea iruditu zaigu egokiena.

Dialektologiaren historian behin eta berriz errepikatzen dira hurrengo galderok: Zenbat isoglosa edo zenbat ezaugarri berezi behar dira hizkera bat definitzeko? Sarta tinko eta gotorra osatu behar ote dute isoglosok? Aski ote da isoglosa edo ezaugarri bakar bat? Batzuen ustez ezaugarrien edo isoglosen bilkurak definitzen du hizkera, azpidialekto edo dialekto bat. Hona M. B. Emeneau-k “Hizkuntza-eremua” edo *Linguistic Area* delakoa definitzeko eskatzen duen baldintza, zeinak gure lehen eta bigarren irizpideak batera biltzen dituen:

The first necessity is to establish a typological feature as pan-Indic and at the same time not extra-Indic. Once several features have been established as having the same boundaries, so that there is an approximation to a “bunching of isoglosses”, the linguistic area can be considered to be typologically established (1980 [1978]: 2).

Arestiko lehen sortako ezaugarriak bilatzean zinez jardun labainkorrean gerta gaitzke, hertsiegi edo zabalegi jokatzeko kinkan ibiliko baikara usu; *arratio* 'arratoia' edo *arrazio* 'arrazioa' bezalako aldaeretan ageri den *-io* hori hein batez hego-nafarreraren eremuari egokitzen zaio, Beriain idazlearen lanean, Gesalätzen, Goñerrian, Oltza zendean, Itzarbeibarren, Eguesibarren, Artzibarren eta Aezkoan ageri baita; kontua da, ordea, Zaraitzun ere badela eta beraz, ezin esan daiteke hego-nafarreraren eskusiboa denik eta guk artikulu honetan ezaugarri «ia eskusibo»-en atala osatzen dutenen artean sartu dugu. Zernahi ere den, adibide egokia izan daiteke hau Nafarroako hegoaldeko hizkeren artean hein bateko batasuna badela jabetzeko eta baita hego-nafarreraren eta ekialdeko hizkeren arteko lotura garai batean hertsia izan zitekeela ohartzeko ere.

Testuen eta ahozko datu-bildumen aldetik egoera arras desberdina ageri dute nafarreraren eremuan hegoaldeko hizkerak; hartara, nekez iritsi lezake lan honek bosgarren irizpideari dagokion homogeneousitasun diakronikoa. Dialektologiaren helburua lan diatopikoak egitea denez, Gesalazko XVIII. mendeko idatzizko eta Aezkoako XX. mende bukaerako ahozko datuak batera erabili beharko ditugu ezinbestean artikulu honetan: ez dugu beste biderik ikusten eta baldintza kronologikoak xuxen eta metodologikoki beharko litzatekeen bezala errespetatzeari baino, interesgarriagoa deritzogu eremu guztia osotasunean aztertzeari. Honek, jakina denez, arrisku nabarmena dakar, desberdintasun diakroniko soila den zerbait desberdintasun diatopikotzat jo baitezake ikertzaileak, bereziki abian diren bilakabideen kasuetan.

Gure corpusa hautatzeko izan ditugun baldintzek ez dute kalitate maila bera ibar guztietan: Goñerriko eta Eguesibarko idazkiak ongi identifikaturik ditugu eta Itzarbeibarren Ukarko eta Utergako kristau ikasbideek aski itxura koherentea eskaintzen digute hor espero genezakeen hizkerarekiko, nahiz nabarmena den Bonapartek Garesen bildu zuena ez dela dotrina horietako euskararekin ongi ezkontzen: arazo hori dago Itzarbeibarko lekukotasunetan eta konponbide zaila du. Pentsa liteke, bestalde, eremu horietako idazkietan ageri diren hizkuntza-ezaugarrien konbinazio horiek garai bateko ibar jakin bateko ahozko hizkera leialsko ordezkatzan dutela eta antzera esan daiteke Gesalazti buruz: Muzkiko Mz. de Morentintarren XVIII. mende bukaerako predikuak badakigu nork, non eta noiz idatziak diren eta nori predikatzeko diren: gutxi gorabehera idazkietan ageri diren ezaugarri horiek berak erabiliko ziren XVIII. mende bukaerako Gesalazko ahozko euskaran, nahiz eta idazkietan halakoxe dialekto nahasketa arazo ttiki bat ere sumatzen den: guztizko uniformetasun dialektalik gabea da idazkia batzuetan; halaz guztiz ere, nabarmen dago idazkiko ezaugarriak funtsean Gesalazkoak direla. Gesalazko Muzkiko F. Elizalderen kristau ikasbidean, ordea, besterik da.

Idazle jantzixek dira Gesalazko F. Elizalde, Goñerri-Oltzako J. M. de Ibero eta Eguesibarko J. Lizarraga eta ekialdeko kutsu zenbait ageri da beren idazkietan, gero Mz de Morentintarren idazkietan (XVIII) edo Bonaparteren datuetan (XIX) ageri den Gesalazko, Goñerri-Oltzako edo Eguesibarko lekukotasunarekin guztiz ezkontzen ez dena; badakigu Ipar Euskal Herriko literaturak ospea, itzala eta eragin zerbait ere bazuela garai hartan, Larramendiz geroztik Hegoaldean Axular arras aholkatua izan zela –oroit, dena den, Elizalderen kristau ikasbidea 1735ekoa dela–; Hegoaldeko idazleek garrantzizko zerbait idatzi ohi dutenean Ipar Euskal Herriko autoreen ezagutza ageri da,

zenbatenaz gorago jo idatzi behar zuten horretan, hainbatenaz ezagunagoa zuten Iparraldeko literatura (Urgell 1991: 926-8); ez ginateteke harrituko hiru idazleok Ipar Euskal Herriko liburuak eskuartearen erabili zituztela egunen batean frogatuko balitz³.

Elortzibarko Zabalegiko predikuari dagokionez arazoa besterik da: ez dakigu idazkia nork idatzia den, idazlea non sortua den, ez idazkia noiz egina den ere eta gainera, ibar honetan ez dago bestelako testurik hizkuntza-ezaugarrien konbinazio hori ibar bereko beste idazki batekoarekin erkatu ahal izateko, idazkiko ezaugarriak zinez Elortzibarkoak direla ziurtasun osoz jakiteko; Hans Peters-en hitz metodologikoak aintzat hartzekoak dira biziki:

Ideally, a dialect area should not be investigated on the evidence of a single text; this method can be adopted only as a last resort, that is, if there simply is no other surviving record of a given dialect at a given time, as is often the case in Early Middle English. In such instances, great care must be taken to ascertain the date and provenance of that text as reliably as possible (1988: 408).

Ezkabarteko euskara aztertzeke ere ez da anitz dagoena; kristau ikasbide bat bada Makirriaingo maisu Francisco de Goñik Zildoeko Juan Pablo Díez de Ultzurrun kaputxinoarendako 1828an idatzi zuena (Díez de Ultzurrun 1960); horretaz landa Zildoeko Udaleko 1773ko idazki llibur bat dugu (Irigarai 1932). Berriki, XX. mende bukaeran Anotz herriko lekukotasuna ere bildu da (Artola 1985); hirurak aski fidagarriak direla esan daiteke. Predikuak ere agertu ziren Ezkabarten, Zildoeko Perutxenean hain zuzen, baina oraingoz argitaratu gabe daude eta ez dakigu ziurtasunez predikuotako euskara Ezkabartekoa ote den; esku batek baino gehiagok idatziak dira idazkiak eta denetan ez da hizkera bera ageri. Gehiago jakin artean zuhurtziaz idazki hauek ez aintzat hartzea erabaki dugu.

Hego-nafarreraren inguruko hautsi-mautsiak aztertzeke ehun eta berrogeita hamar hizkuntza-ezaugarri erabili ditugu fonologiaren, morfologiaren eta sintaxiaren aldetik; alderdi lexikorako ere ehunka hitz baliatu ditugu (cf. Camino 1999, 2000, 2001). Dena den, ezaugarri batzuen emankortasuna apala denez ez ditugu guztiak artikulatu honetara ekarri: oraingo honetan ehun eta hamabost baliatu ditugu, ondoren ikusiko denez denei garrantzi berbera aitortzen ez badiegu ere. Ezaugarri hauen guztien geografia hedadura zehatzago ikusi nahi izanez gero aski du irakurleak hego-nafarreraren mintzoetan oinarriturik dauden Goñerriko hizkeraren inguruko arestiko gure hiru artikuluetara jotzea.

Hizkeretan gandi gertatu den hizkuntza-ezaugarrien konbergentzia eta hedadura aztertuko dira artikulatu honetan. Berebat, itxura batean aspaldiago antzeko egitura eta hizkuntza-ezaugarri beretsuak zituzten hizkeren dibergentzia ere aztertuko da bertan, hizkera bakoitza eragin lektal desberdinekin lehiatu izanaren ondorioz hizkerok elkarrengandik nola bereizi diren. Ez da aise, dena den, XVIII, XIX eta XX. mendeetan nafarreraren hegoko alderdian gertatu diren emaitza dialektalak eragin zituzten baldintza linguistiko dia-

³ Ezaguna da norbaitek eskuz Nafarroako eleen ordainak ezarri zizkion Axularren *Guero*-ren bigarren edizioaren ale bat (Los Arcos 1974); bestalde, Patxi Salaberri Zaratiegik dioskunez, Uxueko elizan Xurioren *Imitacionea*-ren ale bat gordetzen da. Bestalde, Lekarozko ikastetxean Joakin Lizarragaren *Guero*-ren ale bat gordetzen da (Apezetxea 1978: 266).

lektikoen berri ematea, baina hizkuntza-ezaugarrien hedaduraren deskribapenak zenbait aldaketa eta ibilera diakroniko ulertzen lagunduko gaitu.

3. NAFARRERAZ

3.1. Hasteko aitor dezagun guk ez dakusagula hego-nafarrera euskalkitzat: ez du horretarako aski beregintasan edo nortasun, ez du aski berezitasun hizkuntza-ezaugarrietan. Nafarroa Garaian hein batez batasuna eta nortasuna dituen azpieuskalkitzat edo hizkeratzat jotzen dugu, baina egun «nafarrera» deritzan dialekto horren barreneko atal bat da. Nafarrerak dituen ezaugarriak ere baditu delako hego-nafarrera honek eta beraz, beraren azpieuskalkia da. Ez da azpidialekto honetan nafarreran ageri ez den ezaugarri multzo handi bat ageri, ez du nafarrera orokorraz bestelako ezaugarri berezi ugari eta dituen horiek ez dute geografiaren iragazkia gainditzen, ez dira hedatzen hego-nafarrera den hizkera horren geografia-eremu guztian gaindi. Bestalde, azpieuskalki honen barrenean zein hizkera eta zenbat sumatzen ditugun adieraztea bukaerarako utzi dugun kontua da. Artikulu honen helburuak, beraz, hiru dira: a) hego-nafarrerak berezko nortasuna, hein bateko batasun maila eta bere kolorea dituela frogatzea, b) metodologia aldetik erdialdeko hizkerak lanerako erronka zaila direla erakustea eta c) hego-nafarrera euskalki bat ez, azpieuskalki bat dela eta nafarreraren barreneko atal bat dela garbi uztea, azken batean hizkera geografikoa dela adieraztea, hegokoa.

3.2. Inolaz ere, Euskal Dialektologian egun zutik dirauen eraikuntzarik sendoena K. Zuazoren 1998. urteko banaketa da. Laburtuz eta zertzeladetan sobera sartu gabe esan daiteke lan honen ikuspegia sinkronikoa dela, gaurko euskalkiak aztertzeko eginek dagoela. Bertan euskalkiak finkatzeko ezaugarri dialektologikoen artean berrikuntza eskusiboak nagusitzen dira. Ez dago zalantzarik hauexek direla ohiko dialektologian ikertzaileok maiteen izan ohi ditugunak (López Eire & Méndez Dosuna 1980: 17), hizkeren itxurari bereziena eta nortasunik handiena eman ohi dietenak, batez ere geografiaren baldintza betetzen dutenean, hizkera horren geografia-eremu osoan erabiltzen direnean. Hizkera batek beste mintzoek ez duten ezaugarri bat baldin badu berezitzat hartu ohi dugu ezaugarri hori eta hizkera batean horrelako ezaugarriak ugari direnean are bereziagoa izanen da hizkera, euskalki edo mintzo hori. Euskalkiak zerbaixko ezagutzen dituen inor ez da harrituko honelako ezaugarri kopuru ugariena euskararen mendebaldeko eta ekialdeko eremuetara biltzen dela entzunez gero; hogeit biltzen dira mendebaldera eta hamabi ekialdera (Zuazo 1998a: 204 eta 208). Nekez lortuko ditugu honelako kopuruak erdialdekoago –eta beraz, nonahiko eragin lektalen menpekoago– diren eremuetako hizkeretarako.

Zuazok hizkera nafarren bereizgarri dakartzan ezaugarrietarik guk lau dakuskigu garrantzizko: 1) Txistukari frikari apikaria instrumentaleko *-(e)s* morfema eta *-(e)kos*, *-(e)lakos*, *-t(z)ekos* aldaeretan. 2) Aditzetako bigarren pertsona singularrean Nor morfema *y-* izatea eta ez orokorra den $\emptyset$. 3) Nor-Nori-Nork saileko *-zki-* pluralgile orokorra > *-it-* analogikoa bihurtu izana (1998a: 215). 4) Bukaerako erdal *-ón* eta *-ión* atzizkien *-on* eta *-ion(e)* bukarak (1998b: 11). Lau ezaugarriok ederki identifikatzen dute edozein testu edo hizkera nafartzat eta lanerako zinez erabilgarriak dira; ezaugarri horiek darabiltzan euskaldun bat entzunez gero, berezitasun horiek dakartzan euskal

idazki bat eskuetan izatera, areago guztien konbinazioa gertatzera, ez dago lagun edo idazki nafarra dugula lasai baieztatzeko zalantzarik. Lau ezaugarriok hego-nafarreraren osoki ageri baitira, horregatixe genioen arestian hego-nafarrera nafarreraren azpieuskalkia dela eta ez Bonapartek nahi zuen bezala euskalki beregain bat.

3.3. Euskara nafarra definitzen duten lau ezaugarri ikusi ditugu orain artean; norbaitek galdegin lezake ea zenbat diren hemen defendatzen den hego-nafarrera azpieuskalkia definitzen dutenak, baina gai hori bosgarren atalerako utzirik gauza beharra deritzogu erdialdeko hizkeren arazoaz laugarren atalean zertzelada batzuk emateari.

4. ERDIALDEKO HIZKEREN INGURUAN

4.1. Ez dugu uste eremu baten erdigunean eta eremu baten ertzean dauden hizkerak ezaugarri geolektal iduriak izan ditzaketarik; ez dugu esan nahi beti eta nahitaez isoglosen egitura guztiz desberdina eduki behar dutenik, baina aukera handia dago molde desberdinekoa izateko. Honetan, gainera, geografiaz eta orografiaz gain hizkeren erabiltzaile izan diren giza komunitateen baldintza sozio-historikoak –demografia barne– dira aztertzeakoak. Hau, gainera, leku guztietan da horrela, ez soilik Euskal Herrian.

Galizako dialektoen banaketa egiteko saioak aipagai dituen artikuluan batego galegoa banatzea zein zail den ikus daiteke: ertzetan eremu batzuk finka baldin badaitezke ere, erdigune guztiak, geografikoki galegoa egiten den lurraldean kilometro karratu gehien duen alderdiak, dialektologiaren ikuspegitik finkatu eta banatu gabe ziharduena 1980.ean (Fernández Rei 1985: 493). Berebat, galeseraren dialekto banaketaz dihardugula, aski da bi autoreren iriztari so egitea, Morris-Jones-enari (1913) eta Thomas-enari (1973): hizkuntzaren ertzetako dialektoei buruz biek aski irizkidetasun dutela dirudi; ñabardurak ñabardura hego-ekialdean, hego-mendebaldean eta ipar-mendebaldean bat datoz, baina galeseraren erdigunean banaketa desberdina atera zaie (Ball 1988: 17-20). Katalanaren eremuan proposatzen diren trantsizio hizkera gehienak ere erdigunean ageri dira, mendebaldekoa eta ekialdekoa diren bi dialektoen artean batetik eta ipar-mendebaldeko katalanaren eta hegoaldekoaren artean bestetik.

Erdiguneko hizkeretan hizkuntza-ezaugarri espezifikoki eta esklusiboak edukitzeko aukera ez baita ertzetako hizkeretakoa bezainbatekoa, egoki izan daiteke erdiguneko hizkerak aztertzeo ezaugarri esklusiboek gainera ezaugarrien konbinazio bereziak ere aintzat hartzea; hori da hego-nafarrera egiten zen eremuetako hizkerak aztertu ondoren atera daitekeen ondorioetarik bat.

Dialekto bat dituen ezaugarrien konbinazio berezi batek funtsatzen baldin badu aski dugu lanerako F. Colman-en hurrengo definizioa eskaintzea:

...we can recognise (or reiterate the recognition of) the validity of the term “dialect” to describe a bundle of shared linguistic characteristics that differs from one or more other synchronic bundles of shared linguistic characteristics, even failing precise geographical location of those characteristics (1988: 112).

Irakurlea jabetuko denez, hemen “synchronic” kontzeptua da guretzat arazoa, hego-nafarrera aztertzean baitezpadakoa baita hizkera batzuen garai

bateko eta besteko egoera eta datuak alderatzea. Kronologiaren baldintza hertsiki errespetatu beharreko baldintzat har baledi, ezina litzateke hego-nafarrerari buruz lan diatopiko osorik egitea.

4.2. Geografia-eremu zabal bateko erdiguneko hizkeretan gertatu ohi diren isoglosa multzoek ez dute bazterreko giza komunitate berezien eremuen mugetan gerta daitezkeen isoglosa sorten trinkotasun eta koherentzia hori izaten. Isoglosak ugariak izan daitezke, bai, erdiguneetan, baina ez dira denak batera kokatzen, ez dute sorta gotorrik osatzen; nolazpait esan, barreiatu egon daitezke, muga batzuk hautsirik edo zulaturik balituzte bezala. Bestalde, erdiguneko eremuetan sumatzen den isoglosen ugaritasun horren barrenean joera lektal bat baino gehiagoren hedadura suma daiteke aise, *overlapping of areal isoglosses* delakoa gertatzen da, eremu bateko eta besteko joerako ezaugarriak elkarrekin gurutzatzen dira erdigunean⁴; Euskal Herrian bederen kontuak honelatsu direla onartuxe dagoen gauza da.

Delako *overlapping* horrek sortzen duen ezaugarrien anabasa eta lardasketa argitu beharrez, ezaugarri eskusiboak eman ohi zaien garrantzia ukatu gabe, ia eskusiboak direnei ere garrantzia aitortu behar zaiela deritzogu, ezaugarri pasibo deitu ditugun batzuk ere aintzat harturik, seigarren eta zazpigarren azpiataletan ikusiko denez.

Hego-nafarreraren kasuan erdiguneko hizkera batez ari garela ulertzeko aski da Euskal Herriko zazpi herrialdeen barrenean Iruñeak geografikoki zein kokagune duen so egitea: aise da zentralitate handiko gunea dugula ikustea; datuek gero erakutsiko dutenez, hego-nafarrera Iruñean eta ondoko ingurumarietan mintzo zen hizkera da. Ez da harrigarri gertatuko, beraz, eremu honetara Euskal Herriko erdialdeko hainbat ezaugarri hedatu izana. Ezaugarri hauek erdigunekoak izanik litekeena da Euskal Herrian eremu zabalekoak izatea ere: lanerako honelako zortzi bereizi ditugu artikulu honetako hamabigarren atalean. Nafarroa Garaiko erdiguneko ezaugarrien saila bereizi dugu hamahirugarrenean, bertara hamahiru berezitasun bildurik.

Dialektologian ezaugarriak ez dira beti joera lektal berekoak eta badira zoko guztietara iritsi ez diren berrikuntzak ere: ez da harritzekoa sozio-historikoki edota geografikoki nahiz orografikoki bazterrekoak diren gunetara hizkuntza-ezaugarri batzuk iritsi ez izana; hartara, erdigunearen agerian kokaturik dauden ibarretako hizkeretako ezaugarriok, eremu guztikoak ez direnak, berrikuntza banatzaileak dira. Lanerako hautatu dugun eremu koherente baten banatzaile ez diren ezaugarriak dira, ordea, interesgarrienak dialektologian, ahalaz hedadura handikoak direnak eta ezaugarri hauek eskusiboak baldin badira, are eta hobeki.

Ezaugarri batez dihardugunean beti ez da erraza izaten berrikuntza den ala zaharra den jakitea, izaten baitira berrikuntza zaharrak ere, aspaldikoak. Badakigu Iruñe ondoko XVII. mendeko idazkietan iraganeko adizkietan *-n* ageri dela eta XVIII-XIX-koetan *-n* gabeko adizkiak nagusitzen direla: pentsa ote liteke garai hartan galera gertatu zela? Berez, iraganeko *-n* morfema hori historiaurreko berrikuntzat jotzen da euskal aditz sisteman (Gómez & Sainz 1995) eta *-n* gabeko adizkiek egoera zaharra isla dezaketela pentsatzen

⁴ Hori gertatzen da eremu desberdinekoak diren *ebek* 'hauek' eta *ore* 'hura' erakusleen kasuan, Goferrian eta Oltzan bata nahiz bestea erabiltzen dira.

da. Hizkuntza batek, bestalde, hautu bat baino gehiago izaten ditu morfologian, batzuk euskalki batzuetan ageri dira eta beste batzuk beste batzuetan; euskalki berean hautu bat baino gehiago izatea ere litekeena da eta zail da bietarik zaharrena zein den jakitea.

Zailtasunak zailtasun, hego-nafarrera ongi definitzen duten bost ezaugarri eskusibotarik abiaraziko dugu datuen aurkezpena.

5. HEGO-NAFARRERAREN BERE-BEREZKO EZAUGARRIAK

5.1. Erdiguneko hizkeretan gauza arrunta da hizkuntza-ezaugarriek muga laxo edo solteak izatea eta zail izaten da isoglosa ugariren mugak elkarrengana biltzea; Menendez Pidal-ek dialektoaren “muga laxoak” deitzen zituen. Hego-nafarrera azpieuskalki bat dela aitortzen baldin badugu beharturik gaude bere ezaugarri bereizleak zein diren adieraztera. Hizkeraren nortasunari dagokionez gogoan izan behar da, bestalde, ezaugarriok bere-berezkoak izatea ez dela aski: hizkera horrek hein batez osotasuna eta batasuna izateko bere hedadura guztian edo ia guztian zehar erabiliak behar dute izan ezaugarri eskusibo horiek, geografiaren iragazkia gainditu behar dute. Gure datuen arabera hego-nafarreran ageri diren ezaugarri eskusibo bateratzaileak bost dira.

5.2. Erakusle pluraleran (*g*)*ebek* dugu lehen graduan: Beriain idazleak *ohoc* zerabilen, baina *ebek* dugu Gesalazten Elizalderen lanean nahiz Morentintarren idazkietan, Itzarreibarren, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Goñerrian, Ollaranen, Txulapainen eta Ezkabarten –*ok*-ekin batera azken honetan–; erakusleetan *g*- duten eremuetan *ebek* & *gebek* ageri da Erroibarren, Eguesibarren, Artzibarren eta Aezkoan. Esteribarren *ok* & *okek* dugu, baina bada *ebek* Eugin eta Leranotzen; behin Baztanera ezkerreko *ok* dugu. Ekialdean *kuek* & *kek* ageri dira Zaraitzuko kristau ikasbideetan eta XX. mendeko inkestetan *koék* bildu da Itzaltzun; horiek dira Zaraitzuko aldaera nagusiak. Guk dakigula leku hauetarik kanpo ez dago “ebek” beste inon⁵.

5.3. Fonologiako eta morfologiako berrikuntza banaren emaitza da pluraleko lehen pertsonako *gauren* izenordain indartu analogikoa, azken mendean hegoaldeko hizkeretan hedatu dena: Gesalazko predikuetan, Itzarreibarko Ukarko eta Utergako kristau ikasbideetan, J. M. de Ibero goñerritarren lanean, Oltza zendeako Iberoko guruzpideko kantuan, Artzibarko Urizko kristau ikasbidean eta Aezkoako egungo mintzoan ageri da⁶. Oinarria “geure” du: esaterako, 1729ko predikuan *geure*, *neure* eta *zeure* ageri zaizkigu, baina XVII. mendean argitaratu zen Iruñeko liburu bati itsatsirik agertu den kristau ikasbide baten hondakinetan dagoeneko <*gueuren*> aldaera dugu, *-ndun* analogikoa, Sarasolak dioenez era honek duen lehen lekukotasuna dena (1983: 123). Ondorengo idazkietan franko hedatzen da analogia hau hizkera honetara: hegoaldeko eremuan *eu* > *au* bilakabidea gertatzen den ibarrak aise nagusitzen direla aintzat harturik, argi dago *gauren* dela hego-nafarrerazko

⁵ Badirudi azken garai honetan (*k*)*ebek* ere erabili dela Zaraitzun: XX. mendeko inkesta batean *kebek* ageri da Espartzan (Etxaide 1989: 326) eta *ebek* ere bildu du Koldo Artolak herri horretan.

⁶ Bonaparteren paradigmetan *gereben* (Elkano), *gauroben* (Gares), *gereben* (Oltza) eta *geroben* (Goñi) aldaera ez ohikoak ageri dira, baina ez dago garbi inkestagintzaren eragin kaltegarri zenbaiti ala printzearen paradigmak betetzeko zaletasunari zor ote zaizkion, idazkietan ez baitira inon ageri eta zinez susmagarria da hori.

hizkeretan gehien ageri den aldaera. Aipatu kristau ikasbidearen hondakinetakoaz gain idazleengan ere *geuren* ageri da: J. Beriainek, Elizalde gesalaztarak –badu *gueure* ere– eta Joakin Lizarraga eguesibartarrak halaxe dakarte⁷.

Ondoko ibarretan *geren* soilagoa dugu: Sakana erdialdean *geen* erabiltzen da egun eta Uharte-Arakilgo kristau ikasbideak ere *geren* dakar; Ezkabarteko Makirriango kristau ikasbidean (379), Ultzamako kristau ikasbide zaharretan (Ibarra 1995a: 325), Esteribarren eta Erroibarren egun eta kristau ikasbide zaharretan (Ibarra 2000: 133) ere *geren* ageri da, baina Perpetua Saragueta mezkiriztarrak *geuren* dakar idatzirik (1982-3: 36). Ekialdera izenordain indartuek *guaur* eraren gainean hartzen dute atzizki genitiboa, Ipar Euskal Herrian bezala: Zaraitzun *guauren*, *giauren* & *giaren* eta *geauren* ageri dira –Otsagabian Koldo Artolak *guáberen* eta *guóren* bildu ditu–, baina hego-nafarrera egiten zen Urraulgoiti ibarraren ondo-ondoan dagoen Itzalle herrian *gauren* dakar Benito Gilek 1727an eta Orontzeko kristau ikasbide batean ere bada *gauren* (Pagola, Iribar & Iribar 1997: 164), baina *guaur*-en arestiko saila da Zaraitzun nagusi ageri dena; Erronkarin ere *giauren* & *giaren* erabiltzen ziren.

5.4. Iraganeko adizkietan *-n* morfemarik ez izatea Gesalazten, Goñerrian, Oltza zendean, Ollaranen, Itzarbeibarren, Eguesibarren, Elortzibarren, hego Esteribarren, Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan gertatzen den ezaugarria da; *-n*-dunak dira Zaraitzuko eta Erronkariko iraganeko adizkiak alderdi batetik eta Burundako, Ergoieneko, Aranazko eta Arakil guztiko –Ihabar eta Urritzola barne– aldaerak. Berebat, *-n*-dunak dira Gulibarko, Atezko, Txulapaingo, Ezkabarteko –Zildoizko 1773ko agiria salbu; cf. Irigarai 1932–, Odietako⁸, Olaibarko, Ultzamako, Anueko eta ipar Esteribarko hizkerak. Oroit *-n*-dunak direla Beriainen idazkietako adizki gehienak eta XVII. mende hasierako Iruñeko sariketako olerkietan adizki *-n*-dunak nahiz gabeak ditugula⁹.

5.5. Alokutibo maskulinoko *-t*- morfema *-k*-ren ordain ageri zaigu aditzaren morfologian Goñerrian, Oltza zendean, Itzarbeibarren, Eguesibarren, hego Esteribarren eta Aezkoan; cf. azken ibar honetako *xeota* ‘zegoan’ eta *xitxeidata* ‘zitzaidaan’. Ez dugu Artzibarko eta Gesalazko berri eta Erroibarren *-k*- nahiz *-t*-, biak ageri dira. Aldiz, *-k*- dago Gulibarren, Txulapainen, Odietan, Ezkabarten, ipar Esteribarren eta Zaraitzun. Andimendiaz bestaldera salbuespena da ekialdeko Arakil: Urritzolan eta Ihabarren *-t*- zegoen.

5.6. Iraganeko ahaleko adizkietan *-eza-* gabeko *zuke(a)* ‘zezakeen’ aldaera eta honen sailekoak ditugu hego-nafarreraz, Elkanoko adibideak lekuko: *nuke* ‘nezakeen’, *induke* & *yuke* ‘hezakeen’, *zuke* ‘zezakeen’, *ginduke* ‘genezakeen’, *zinduke* ‘zenezakeen’, *zindukete* ‘zenezaketen’, *zukete* ‘zezaketen’. Goñerrian, Ollaranen –*etzukia in* ‘ez zezakeen egin’ dakar *Erizkizundi*-ak–, Oltza zendean, Itzarbeibarren, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Eguesibarren, Erroibarren eta Aezkoan erabili dira. Hegoaldera, Deikazteluko predikuan *in zuquea* ‘egin zezakeen’ ageri da (Etxaniz 1999: 495). Ekialdera Zaraitzun orai-

⁷ Ezkabarteko Orrion 1750ean erabili zen idazki itzuli batek ere *geuren* dakar (Satrustegi 1984: 43), baina ez da lekukotasun ziurra, <*gueren*>-en errata izan baitaiteke.

⁸ Bakan zenbait entzun daiteke *-n* gabea Odietan (Artola 2001: 514).

⁹ Bizkaiko idazki zaharretan ere *-n* gabeko adizkiak ditugu iraganean, esaterako *RS*-n edo Mikoletarengan. Egun Barrikan eta Urdulizen ere *-n* gabeak dira adizkiok zaharren ahotan (Gaminde 1994: 548). Iraganeko hiketa alokutiboan ere *-n* gabeak dira hizkera batzuk, baina arestikoaren aldean desberdina da ezaugarri honen eremua.

neko *droket* & *doket* ‘dezaket’ sailari iraganeko adizkietan *noken* ‘nezakeen’, *oken* ‘hezakeen’, *zoken*, *ginoken*, *zinoken*, *zinokeyen*, *zokeyen* paradigma dago-kio, hau ere *-eza-* gabekoa (Bonaparte 1872: 10). Ezaugarriak Arakilen arrastoren bat izan zukeela salatzen du Irañetan 1798.ean jaio zen Gastesik idatzi zuen predikuko *ecin ocultatu zuquien bere aurpeguico señalie* lekukotasunak (Ulyar 1987: 58). Ezkabarteko Zildoeko XIX. gizaldiko prediku batean ere badira: *avisececo erremediatu zuquenai; eguin cinduquenean*.

5.7. Ere mu berean ageri diren ezaugarri horiek elkarrekin zer erlazio historiko duten jakitea ere garrantzizkoa da: esate baterako, 5.2., 5.3. eta 5.5. ezaugarriak berrikuntzak dira ziur, baina ba ote dakigu garai berean ala beretsuan sortutakoak diren? Ziur ote dakigu adizkiek iraganeko *-n-*rik ez izate hori arkaismoa dela? Zein da zaharragoa bestalde, *zuke* ala *zezakeen*?

6. HEGO-NAFARRERAREN EZAUGARRI IA ESKLUSIBO BATERATZAILEAK

6.1. Dialektologia egitean sekulako garrantzia dute erabiltzen diren irizpide teoriko-metodologikoe; erabakiak alderdi batera edo bestera hartu, irizpideak era batera edo bestera erabili, eragin handia du horrek azterketaren emaitzan eta bereziki dialektologialariak eskaintzen duen hizkeren banaketan. Hizkuntza-eremu bateko ezaugarriek sorta trinkoa eta gotorra osatzen dutenean auzia ez da zaila izaten, baina eragin lektalak ugari diren erdiguneko hizkeretan baitzepadakoa da elkartze espazialaren aldetik hizkuntza-ezaugarriek zein baldintza bete behar dituzten edo ikertzaileak zein irizpideri jarraitu behar dien alde aurretik jakitea, bai baitirudi frankotan, hizkera berezi bat egiten dela diogun eremuak muga hautsiak dituela, ez direla ezaugarri guztien mugak ibar beretarik iragaten, bereziki erdiguneko hizkeretan. Hori dela ta, «ezaugarri ia eskusibo bateratzaile»-en saila eratu dugu atal honetan, hego-nafarreraren ezaugarri eskusiboek gainera beste hauek ere aintzat hartzekoak direla uste baitugu: trantsizio gaitza dagoen lekuetan lan egiteko hizkuntza-ezaugarri eskusiboak aski direlako ideia gainturik, erdiguneko eremu nahasiagoetan beharrezko deritzogu hizkuntza-ezaugarrien konbinazioak egiteari, tradizioko dialektologiari jarraikiz, bidenabar. Aurkez ditzagun hurrengo sei ezaugarriak:

6.2. Diptongoetan *eu* > *au* aldakuntza gertatu da eremu hedatuxean¹⁰: Burundan eta gainerako Sakanan bezala, Estellerriko Gesalaten, Goñerrian, Ollaranen, Oltza zendea eta Itzarbeibarren bada; Eguesibarren guti, baina Artzibarren eta Aezkoan ausarki; ez dago Gulibarren, baina mende hasierako Txulapainen bai. Aipa dezagun, bestalde, Ultzama eta Anue ibarretan ia soilik adizkietan gertatzen dela (Ibarra 1995a: 153-5). Beheitixeago, Ezkabarten, Odietan eta Olaibarren ez da ageri, ezta Esteribar-Erroibarretan ere; Aurizperri salbuespena da Erroibarren, ondoko Aezkoan bezala *au* baitago. Muga Zaraitzun dago, ibar honetan *eu* zaharrari eutsi zaio: *huri*, *eulli* ‘eulia’, *eultzi...*

¹⁰ Ezaugarri hau Euskal Herriko beste muturrean ere ageri da; Bizkaian Otxandion, Arratian, Zerberion, Orozkon, Nerbioi arroan eta Uribe kostan bederen erabiltzen da (Zuazo 1998a: 223). Balirudike, ordea, gure eremukoa eta hangoa bilakabide beregainak direla.

6.3. Beste leku batzuetan *-oi*, *-oe* den atzizkia *-io* da metatesiz hego-nafarreraz; Beriain idazlearen lanean ageri da eta baita Gesalätzen, Goñerrian, Oltza zendea, Itzarbeibarren, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Eguesibarren, Artzibarren¹¹, Aezkoan eta Zaraitzun ere; Esteribarren eta Erroibarren, ordea, *-oi* saila dago: *arratoi*, *sagoi* ‘sarioa’... Mezkiritzen eta Lintzoainen *sagoi* entzun ohi da; ikus orain Ibarra (2000: 43).

6.4. *j- zaharraren ahoskera sabaiaurrekoa ageri zaigu hego-nafarrera egiten zen ibarretan: Goñerrian, Ollaranen, Oltzan, Itzarbeibarko Utergako eta Ukarko dotrinetan, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Eguesibarren, Artzibarren eta Aezkoan. Garesen Bonapartek esanik badakigu [x] hots belarea entzuten zela; Gesalazko hotsaren izaeraz zerbait esatea arriskugarria da, baina baliteke han ere belare ahoskatzea. Andimendiaz iparrera Arakil alderdian ere sabaiaurreko hotsa zegoen eta hegoaldera, aspaldian Eslaba alderdi horretan ere bai (Salaberri 1994), Zaraitzu-Erronkarietan bezala. Txulapainen eta Ezkabarten [y] sabaikaria bildu da hondarreko urteotan, baina XX. mende hasierako Txulapainen eta baita XIX. mendeko Ezkabarten sabaiaurreko hotsa egiten zela dirudi. Goiti, Basaburuko Berueten, Arraratsen eta Igoan bederen nahiz Imozko Muskitzen [y] sabaikaria egiten da egun; Atetz, Odieta, Ultzama eta Anue ere hots sabaikaria entzuten den eremuak ditugu, Esteribar eta Erroibar bezala; dena den, Erroibarren hots sabaiaurrekoa ez da ezezaguna (Ibarra 2000: 80).

6.5. Nafarroa Garaian erdialdetik ekialderat hedatzen da adina edo garaia adierazten duen *-zutu* atzizkia: *ardizutu*, *aurzutu*, *axurizutu*, *bildotszutu*, *gaztezutu*, *lanzutu*, *nerabezutu*, *zarzutu*... Oltza zendea eta Zaraitzun *-zitu* aldaera bildu da eta *-zuta* Itzarbeibarko Garesen; Goñerrian, Eguesibarren, Erroibarren, Aezkoan, Zaraitzun eta Erronkarin, berriz, *-zutu* aldaera ageri da.

6.6. Berrikuntza analogikoa gertatu da *ezan-en adizki pluraletan eta pluralgilea *-it*- izatetik *-zki*- izatera iragan da gure eremuan *dezazkigun* ‘ditzagan’, *balezki* ‘balitza’, (*za*)*zkizu* ‘itzazu’ edo *bezki* ‘bitza’ bezalakoak sorturik; 1729ko predikuan, Gesalätzen, Goñerrian, Oltza zendea, Itzarbeibarren, Eguesibarren, Ezkabarten, Erroibarren, Artzibarren, Aezkoan eta Zaraitzun gertatu da hau. Ipar Euskal Herrian ere bada *-zki*- pluralgilea aginte adizkietan subjektua bigarren pertsona denean bederen: EHHA-ren arabera Zuberorok eta Lapurdi gehienez ez da hau gertatzen, baina bai Bardozen, Makean, Hazparnen eta Itsasun (Lapurdi) eta Nafarroa Behere gehienez; herrialde honetan Baigorriin, Arrutan, Arbotin eta Garruzen ez dirudi gertatzen denik, beti ere EHHA-ko datuen arabera.

6.7. Dakargun hurrengo ezaugarria ez da euskararen baitatik sortutako desberdintasun bat, geografia-eremuen arabera sistematikoa dena: maileguan hartutako kausazko perpau mota bat da, Euskal Herriko beste eremu batzuetako “dela bide” edo “dela medio”¹² aldaerak gogorarazten dizkiguna. Bonaparteren datuen arabera Goñerrian eta Oltza zendea kausazko perpausean *kasos* eta *kauses* partikulak erabiltzen ziren –Itzarbeibarren eta Eguesiba-

¹¹ 1845. urtea artean Artzibarko administrazioaren barrinean egon den Orotz-Betelun *arrazio* bildu zuen A. M. Etxaidek 1965-67 bitartean eta EAEL-k *arratio* bildu zuen Artzibarko Hiriberrin.

¹² Erroibarko idazki zahar batean bada: *ura cela medio moguitu cela tempestade gura* (Ibarra 2000: 216).

rren *kasos* eta *kausas*– (Ondarra 1982a: 166). Eguesibarko adibideak Joakin Lizarragaren lanetan aurki daitezke: *...iten dén obligacioarén casos yá guizon gúra dá emaste garréna* (Apezetxea 1979: 88); *elcárr componcen dire gátua ta zacúrta eche bâtean costumbreain cásos* (Apezetxea 1982: 532). Erroibarko Lintzoainen [e]ontzen kartzélian ere *ori dela kaso* adibidea bildu da berriki (Ibarra 2000: 217) eta Aezkoan ere erabiltzen da, Hiriberrin (bi lehenak) eta Abaurregainean guk bildu adibideak lekuko: *Jose Migel etorri kasos ein gindia lan gori* ‘Jose Migel etorri baitzen lan hori egin genuen’; *urdea xan kasos* ‘zerrikoa jateagatik’; *gala ibili kasos* ‘horrela ibiltzeagatik’. Erabilera honek hedadura du ekialdera ere¹³.

6.8. Arestiko 5. ataleko bost ezaugarri eskusiboek hego-nafarreraren nor-tasuna eta batasuna erakutsi digute eta 6. honetako seiak batasuna¹⁴. Idazki zaharretarik eta inkestetarik atera diren argibideen arabera, ezaugarri gehienak edo guztiak ageri diren ibarrak hurrengoak dira: Goñerria, Oltza zendea, Itzarbeibar, Eguesibar, Artzibar eta Aezkoa; Estelleriko Gesalazko euskarari buruz eta Goñerriaren eta Oltza zendearen ondoan den Ollarangoari buruz nahi baino gutiago dakigu.

7. HEGO-NAFARRERAREN BATASUNA BERMATZEN DUTEN EZAUGARRI PASIBOAK

7.1. Ezaugarri kontserbatzaile batzuetan garbi ageri da Nafarroa Garaiko erdigunean hedatuz joan diren berrikuntza batzuk ez direla hegoaldeko hizkeretara hedatu: hego-nafarrerako hizkeron jarrera kontserbatzaile honek erdiguneko hizkera berritzaile horiekiko halako urruntasuna erakutsi lezake, neurri batean bederen beren izaerari eutsi baitiote: zernahi ere den, goiti dituzten ibarretako hizkeretan gertatu diren berrikuntzak ez dira hegoko hara-nerara iritsi.

7.2. Jatorrizko ‘i + g’ edo ‘i + h’ segmentuetan kontsonante frikari sabai-kari itxuraz epentetikoak ageri da hego-nafarrera inguratzen duten hainbat hizkeratan¹⁵: Ergoienean (*iyende, iyes*), Uharte-Arakilen (<*ityende*>, *iyen* & *igen* ‘igan’) eta Irañetan (*iyesi*), Ezkabarteko Makirriaingo kristau ikasbidean (*iyendeac* & *igende, iyen*) ageri dira, baina Txulapaingo Nabatzen *igesi* eta

¹³ Erronkarierazko Mendigatxa bidankoztarraren hurrengo adibidea lekuko: *Aurten, tenbra dela kasoz, iñaute eguna izan da, gorexima egun baten bikain triste* (J. Estornés Lasa 1984: 83). Bonapartek 1863an argitaratu *Jonasen profezia*-koak dira hurrengo hirurak, Garaziko euskararen emanak: *...nor dela kausa jin zaiin nahigabe hau* (4); *ni nizala kasu ukan duziela tempesta handi hau* (5); *Uste’uka arrazoin dukala koleätzeko huntz-osto-ondo hau dela kasu?* (15). Bidasoaldean ez dira ageri Bortzirietan, Male-rrekan ezta Baztanen ere, baina Zugarramurdiko XIX. mendeko idazki batean bai: *Au dela casu, Platon-ec Gentilidadeco ilunbean ere lurreco Jangoicoac deitzen cituen guratsoac* (Satrustegi 1987b: 91). Halaz ere, Zugarramurdiko idazki horren fidagarritasuna zalantzan jartzen du Estibalitz Montoyak bere dok-toretza tesian (2002: 33-4).

¹⁴ Batasuna dakar Aezkoan izan ezik hego-nafarrera egiten zen eremu guztian zehar erabiltzen zen iraganeko Nor-Nori adizkietako *-ki-* morfemak ere: Gesalatzen, Itzarbeibarren, Oltzan, Goñerrian, Eguesibarren, Esteribarren, Erroibarren eta Artzibarren erabiltzen zen, baina erabiltzen da Sakanerrian, Imozko Erason eta Muskitzen bederen, Atetzen, Txulapainen, Odietan, Ultzaman (cf. Ibarra 1995a: 426), Ezkabarten eta Anuen ere; 13.13. azpiatalean jardukiko dugu honi buruz.

¹⁵ Beste hizkera batzuetan hasperena dagoen ingurunean *i* bokalaren ondoko hots sabaikari frika-ri bat aipa daiteke Sakanan. Ergoieneko Lizarragako euskararen *iyor* ‘inor’ dugu, baina Goñerrian eta Utergako kristau ikasbidean *igor*.

igande bildu zituen *Erizkizundi*-ak. Odietako Latasan *iyende* eta *iyen* & *ien* bildu ditugu eta Anueko Leazkuen *iyen* & *iyende*. Ordea, hego-nafarreraren gauzak besterik dira: Beriainen lanean, Gesalazko Elizalderenean, Itzarreibarko Utergako eta Ukarko dotrinetan, Goñerrian, Ollaranen eta Eguesibarren ez da ageri honelako epentesirik. Artzibarko Urizko kristau ikasbidean salbuespen bat egon daiteke: Juan Cruz Elizaldek idatzi lehen aldakian *igasi* ageri da (47. or.), baina Klaudio Otaegiren oharren arabera idatzi zuen bigarrenean *iyasi* dakar (42. or.). Egungo euskaran *iyéndia* bildu du O. Ibarrek ipar Esteribarko Eugin eta *iyen* EHHA-k (13080); *iyen* & *igen* Erroibarko Mezkirizkoak dira (O. Ibarra), nahiz *iéten* 'igaten' eta *iénde* ere bildu diren (P. Salaberri). Aezkoan ez da honelakoen arrastorik ere, *igan*, *igande*, *igaritatu* eta *iges*i aldaerak baizik.

7.3. Etorkizuneko morfeman *-tuko* > *-tiko* palatalizazioa gertatu da Nafarroa Garaiko erdialdean. Oro har berrikuntza hau ez da hego-nafarreraren gune-guneko ezaugarria eta Iruñetik goiti dauden ibar batzuetan erabiltzen da: Txulapain, Ezkabarte, Odietan, Ultzama, Olaibar, Anue, Baztan, Esteribar eta Erroibar –hondarreko ibar honetako idazki zaharretan *-tuko* ageri bada ere– eta Baigorri palatalizazio hau egiten den ibarrak dira¹⁶; Andimendiaz bestaldera Sakanan ez da erabiltzen ezta goitiago Goizuetan, Bortzirietan, Malerrekan edo Leitzan ere. Hego-nafarreraren gunean ere ez zen erabiltzen: Aezkoan, Eguesibarren, Itzarreibarren, Oltza zendea, Ollaranen, Goñerrian edo Gesalazten ez da berrikuntza hau ageri; Artzibarren *-tuko* ageri da XIX. mendean, baina XX. mende bukaeran *argitiko* eta *segitiko* bildu dira.

7.4. Oinarria “*ezan” duten pluraleko adizkietan *-itz-* morfemaren bustidura gertatu da Nafarroa Garaiko ibar batzuetan. Ultzaman, esaterako, *ditzaket*, *ditzakegu*, *ditzakezie*... aldaerak ditugu (Ibarra 1995a: 438) eta Larraneren ere *zatzazke* 'zaitzake', *txezui* 'itzazue', *txila* 'ditzatela' erakoak ageri dira (Intza 1957: 93)¹⁷. Sakana erdialdean, Arakilen eta XIX. mendeko Ezkabarteko idazkian ezaugarri hau ageri zaigu; XX. mende bukaerako Ezkabarten, Odietan eta Olaibarren ere bada (Artola 2001: 499). Hego-nafarreraren barrerenean Beriain idazleak honelako bustidurarik ez dakar eta Gesalazten, Goñerrian, Itzarreibarren edo Eguesibarren ere ez dago; ekialderago egungo Aezkoan ere ez da erabiltzen. Bonapartek Goñerrian, Oltza zendea, Itzarreibarko Garesen edo Eguesibarren bildu adizkietan ere ez da bustidura honen arrastorik ageri, horietan guztietan *-zki-* eredu berria erabiltzen baitzen pluralean xedezkoetan eta *zazket*, *zazke*, *zazkezu* sailekoak ahalekoetan¹⁸.

7.5. Berrikuntza bat bada hego-nafarreraren ingurumarian gertatua, baina honi eragiten ez diona, pluraleko ahaleko adizkietako *-ke-*ren pleonasma hain zuzen. Arakilen, Basaburuan, Ultzaman, Odietan *-dezakezuke* bildu dugu Latasan– eta Anuen erabiltzen da eta XIX. mendeko Ezkabarteko Ma-

¹⁶ G. Lacombe-k Baigorriko Alduden honelakoak bildu zituen 1911-1912 bitartean: *hartiko*, *inganatiko* (1971-2: 32 eta 44).

¹⁷ Aditz trinkoetako pluralgilean ere bustidura gertatzen da Ultzaman, Atetzen eta Anuen; azken ibarreko Egozkuekoak dira hurrengo adibideak: *damatzat*, *damatxa*, *damatzagu*, *damatzate* (Gaminde 1986: 199); Imotz eta Basaburu alderdian, ordea, *deamazkit* sailekoak erabiltzen dira.

¹⁸ Bonapartek *zazkiten* 'ditzadan' zeukan bildurik Oltza zendea (Ondarra 1982a: 212), baina Iberoko otoitzean bilakabide berriaren adibide bat ageri zaigu, bakarra, xedezko adizkian: *errecivi dechadan* (Arraiza 1988: 150); garai hartako berrikuntzaren geografiako hedadura ala literatura bidezko kutsua ote da hau?

kirriaingo kristau ikasbidean ere ageri da: *aparta baitechaqueguque* (Díez de Ulzurrun 1960: 384 eta 400). Esteribar-Erroibarretan ez da erabiltzen (Erroko testu zahar batek *zaquezu* dakar, cf. Ibarra 1997: 280 eta 2000: 161; cf. Gaminde 1986: 190) ezta Gesalätzen, Goñerrian, Oltza zendea, Eguesibarren edo Aezkoan ere¹⁹.

8. HEGO-NAFARRERAREN EZAUGARRI ESKLUSIBO BANATZAILEAK

8.1. Ez dira hego-nafarrerari batasuna ematen dioten ezaugarriak, banatzaileak baitira, baina tokika nortasuna eta kolore berezia eransten diote; eremu honetatik goiti hedatzen ez direnez, ezaugarriok hego-nafarreraren ideia bermatzen dute. Eremua zabala baita, ugari dira hego-nafarreraren ezaugarri eskusibo banatzaileak; guk hemezortzi zenbatu ditugu²⁰.

8.2. Diptongoen sailean ezaugarri bat bada arras mendebaldekoa eta hegoaldekoa dena; bilakabide hau ez da euskal hizkeretan ohikoa, ultrazuzen-keta izan liteke eta fonologiaren alderditik azalpena eskatzen du: *aigi* ‘egia’ dugu Goñerrian eta Utergako dotrinan, *beigi* ‘begia’ Goñerrian eta Oltza zendea, *baigi* ‘begia’ Utergako kristau ikasbidean eta *aurpeigi* Oltzan; bestalde, *areigi* & *araigi* ‘haragia’ ageri da Goñerriko Munarritzen 1921.ean aurkitutako idazki batean; *beiti* ‘beti’ Bonapartek dioenez Goñerrian bildua da. Hego-nafarreraren eremuan ez dago honelako adibideen arrastorik gehiago ez erdialdera ezta ekialdera ere.

8.3. Gure eremuaren arras mendebaldean kokatzen da *au* diptongoa daraman *aungi* ‘ongi’ aldaera, Andimendiaz bi alderdietan ageri dena: XVIII. mendeko Gesalätzen *aungi* dugu, baina Goñerrian *ongi* erabiltzen bide zen. Sakana erdialdean *aungi*-z gain *auntzi* ‘ontzia’ eta *auspel* ‘ospela’ bildu ditu Erdoziak (2001: 79-80).

8.4. Diptongoen sailean jarraiturik, *oin*-en jokaera berezia aipa daiteke mendebaldeko hizkeretan: *auñ* ‘oina’ aldaera Utergako kristau ikasbidean ageri da eta Goñerriko Munarritzen 1921.ean agertu ziren testu ugari horien artean *auñece* ‘oinazea’ adibidea dugu; gainerateko Goñerriko eta Itzarbeibarko lekukotasunetan ohiko erabilera arrunta dugu eta baita hego-nafarreraren eremuko beste ibar guztietan ere: *oñ* (Goñi, Oltza, Gares, Elkano, Gesalatz); *oñeze* (Goñi eta Oltza) eta *oñaze* (Elkano eta Gares); *oñace* dakar Iberoko guruzpideko otoitzak ere.

8.5. Hego-nafarreraren barrenean arras mendebaldeko kontsonante ozenak aitzinerat eragin *a > e* bokal palatalizazioa ageri zaigu; argi denez Goñerriko adibideotan ezin argudia daiteke *i*-ren eraginik: *telarañe*, *bañetu*, *don-*

¹⁹ Garesen bilakabide hau bazela esan den arren (Ibarra 1995b: 301), ez dirudi erabili den erreferentzia –(L. L. Bonaparte, *Opera omnia vasconice*, Euskaltzaindia, Bilbo, 4 liburuki, 1990: 241)– egoki eman denik; Ondarrak argitaratu Bonaparteren adizki zerrendetan *zakezu* soila dugu Garesen (1982a: 213).

²⁰ Sistematikotasunik ez duen eta geografiaren iragazkia gaintitzen ez duen ezaugarria da genitiboko *oren* ‘horren’ erakuslea; ez dirudi Euskal Herrian hedatua denik, baina guk gure eremuko hiru adibidetan aurkitu dugu: J. M. de Ibero idazleak dakar *oren Divina Magestadea* (Satrustegi 1987a: 102), Oltzako Iberoko otoitzean *Oren Amoreari* ageri da (Arraiza 1988: 146) eta Odietako Ziaurritzen *ur oren kontué* bildu du Artolak (1992: 217).

zelle, kañe, lagañe ‘legaña’, *goñeta, goñetu*. Ez da ikusten, ordea, gibeleranzko asimilaziorik: *estañu, kaskallu, kallu* ‘callo’, *mallu, malluke*. Balirudike Oltza zendean ere kontsonante sudurkari sabaikariak *bañetu* eta *engañetu* maileguetan beheko bokala palatalizatu duela.

8.6. Euskal Herriko ekialdean arrunta da *baldin* > *balin* bilakabidea: Ultzaman, Zaraitzun, Erronkarin, Zuberoan, Nafarroa Beherean eta Lapurdin *balin* nagusi da. Berrikuntzak, ordea, *-r-* eman dezake eta aldaera hori maiztasun handienaz hego-nafarreraz dakusagu: eremu honetan guztiz lexikalizatuturik zegoen *barin* eta ez dirudi inguruko hizkeretan ezaguna zenik. Goñerrian, Gesalitzen (*balin*-ekin batean), Itzarbeibarren (*badin*-ekin batean) eta Joakin Lizarragaren idazkietan (Bonapartek *baldin* & *balin* bildu zituen Elkanon) *barin* ageri da; Aezkoan eta Artzibarko Urizko kristau ikasbidean, berriz, *balin* dago. Egun Erroibarko Lintzoainen eta Mezkitzen *balin* bildu da eta antzinako Erroibarko idazkietan *barin* irakur daiteke (Ibarra 2000: 69). Ez dirudi Andimendiaz iparrera *barin* erabili denik; eskuin Ezkabarteko Anotzen eta Olaibarko Olaitzen *balin* bildu da.

8.7. Nor aditz saileko adizkietako *zara, gara* > *zada, gada* aldaketa ere mendebaldekoa da soilik; hegoaldean Gesalitzen betetzen zen eta baita ondoko Goñerrian, Ollaranen eta Oltza zendean ere; Itzarbeibarren Ukarko eta Utergako kristau ikasbideetan ere ageri da. Eguesibarrera ezkerre ezaugarri honen arrastorik ez dago. Andimendiaz bestaldera salbuespena dira Olatzagutiko *zada, gada* eta *zadai* ‘zareté’, gainerateko herrietan aldaera dardarkaridunak baititugu.

8.8. Goñerriko testuetan ‘be(h)ar + adizki laguntzailea’ egituran metatesia gertatzen da lehen osagaiaren hondarra den kontsonante dardarkariaren eta bigarren atalaren lehen bokalaren artean: *beaurze* ‘behar duzue’ (Satrustegi 1987a: 88); hurrengo adibideak J. M. de Ibero idazlearenak dira: *beaurzu* (Satrustegi 1987a: 99), *beaurt* (Ondarra 1998: 255), *beirtuzu* (Ondarra 1996: 699).

8.9. Erakusle herskaridunak eremuaren barrenean erdialdera eta ekialdera mugatzen dira: Eguesibar, Esteribar –*pantáno góntas* bildu genuen 1982an Eugin–, Erroibar –XX. mende bukaerako hiztunengan galeran zihoan ezaugarria–, Artzibar eta Aezkoa *g*-dunak dira eta ezaguna denez Zaraitzu-Erronkariak *k*-dunak. Oro har Gesalitzen, Itzarbeibarren, Goñerrian, Ollaranen eta Oltza zendean ez da aldaera herskaridunik ageri, baina Itzarbeibar ñabarduren beharrean dago²¹. Jakina denez Baztanen ez dago *g*-erakusleetan. Era honetako erakuslea izan daiteke XIV edo XV. mende inguruko idazki bateko *gura* (TAV, 58-9). Beriainek, Iruñeko olerkiek edo Gesalazko Elizaldek ez dakarte *g*-rik, baina 1729ko predikuan erakusle herskaridunak ditugu.

8.10. Datiboko *-gi* morfema ageri zaigu hego-mendebaldeko hizkeretan singularreko *-agi* eta pluraleko *-egi* aldaeretan; Gesalitzen, Goñerrian, Itzarbeibarren eta Eguesibarko J. Lizarragaren lanean adibideak ditugu. Ezaugarri honetan Andimendiak etena eragin du, baina erakusleetara mugaturik bada

²¹ Itzarbeibarko Ukarko dotrinan bi adibide baizik ez da ageri, *gau* eta *goiec* (Satrustegi 2002: 151-2), gainerateko erakusle guztiak arruntak dira eta Itzarbeibarkoak diruditen bertso batzuetan ere hainbat erakusleren artean adibide bakarra ageri da: *zurruca gura* (Ondarra 1993b: 539). Utergako kristau ikasbidean eta Bonaparteren Garesko lanabesetan ez da erakusle herskaridunik inondik inora ageri. Ezkabarteko Orrion agertu 1750eko idazki batean ere bada *g*- (Satrustegi 1984: 43-44).

ere, salbuespena egiten du Ergoieneko Lizarragak: *aigi* ‘haiei’ eta *oigi* ‘horiei’ aldaerak entzun daitezke egun (Solís 1993: 101) eta baita genitiboko *aigen* (113) nahiz *oigena* (115) ere, analogiaz edo gertatuak diruditenak. Sakanako gainerateko herrietan ez da gertatzen (Erdozia 2001: 184 eta 201-203).

8.11. Nominalizatutako aditzetan *-rgati(k)* atzizkia ageri da motibatiboan Itzarreibarko Utergako XVIII. mendeko kristau ikasbidean; Goñerriko Munarritz herrian 1921.ean agertu idazki batzuetan ere honelako aldaera bat ageri da: *emanen dut martir vizie amaceargatic vioz osoarequi Juan* (sic) *soberrano ore* (Ondarra 1993a: 309). Gesalazko idazkietan, Ukarko kristau ikasbidean eta Deikazteluko predikuan *-gatic* –eta ez ***-rgati(k)*– atzizkia ageri da.

8.12. XVII. mendean Nafarroa Garaiko euskararen hegoaldean ageri zaizkigu oinarrian **erazan* duten adizkiak, Beriainen 1626ko lanean *–gure egun orosco oguia eman draçaguzu egun; draçaquegu; draçaquegute...*–, 1609ko Iruñeko olerkietan, L. Hervás-en Aitagurean (Oroz Arizcuren 1980: 22) eta kristau ikasbide elebidun baten hondakinetan (Sarasola 1983: 117). Baliteke sail berekoa izatea 1549ko gutun batean ageri den *parca derozola* adizki Juan de Irañetak idatzia ere (*TAV*, 60). Ez da ondoren arrastorik ageri XVIII. mendeko Joakin Lizarragaren lanean ezta ekialdeko idazki berriagoetan ere; Bonapartek Elkanon, Garesen, Oltzan eta Goñin *zarazu* ‘iezadazu’ eta *zaguzu* ‘iezaguzu’ bildu zituen, ez ***drazadazu* edo ***drazaguzu*. Aezkoako egungo minztoan ere *dazaguzu* dago, ez ***drazaguzu*.

8.13. Hegoaldeko hizkeretan, Itzarreibarren eta Gesalatzan, *zaitte* > *zait* & *zeit* ‘zaitetz’ apokopea ageri da idazkietan; Bonapartek dakarrenez, Garesen *zait* erabiltzen zen. Eguesibarren, Oltza zendea eta Goñerrian, ordea, *zaitte* baliatzen zen (Ondarra 1982a: 179).

8.14. Iraganean eta objektua hirugarren pertsona delarik Nor-Nork saileko *edun* adizki laguntzailean gertatzen den soilketak ere banaketa eragiten du gure eremuan; bilakabidea arras hegoaldekoa da: Deikazteluko, Gesalazko Muzkiko, Itzarreibarko Utergako nahiz Ukarko idazkietan *zu* ‘zuen’ aldaera ageri zaigu, nahiz laueta *zue* ere baden. Ez Garesen ezta Elortzibarko Zabalegin ere *–bietan zue–*, ez da honelako lekukotasunik aurkitu. Goñerrikoa izateko itxura duen testu batean ere ezaugarri hau ageri zaigu: *eguin zitu* ‘egin zituen’, *ezu eman* ‘ez zuen eman’ (Ondarra 1993a: 308-9), *enjendratu zitu* (309); ez da ziurra, dena den, ezaugarri hau Goñerrikoa izatea (cf. Camino 1999: 28-9).

8.15. Nor-Nork saileko *edun*-eko *zindue* & *gindue*-k eragin zuketen *indue* ‘huen’ aldaera analogiko berria gure eremuko mendebaldeko hizkeretan, *yue*-rekin batean erabiltzen bide zena: Bonaparte printzeak Goñerrian, Oltza zendea, Itzarreibarren eta Eguesibarren bildu zuen, baina guk ez dugu aldaera honen inongo beste lekukotasunik hego-nafarreraren eremuaren barrenean ezta beste tokietan ere.

8.16. “Izan” aditzaren aldaeretan berranalisisa gertatu da Nor sailean Euskal Herriko alderdi batzuetan *gara*, *zara* > *gare*, *zare* adizkietan: Lapurdin edo Arabako Bilerlen ezaguna da hau. Gure eremuari dagokionez Itzarreibar da aipagarri, ezaugarri hau Garesen ageri baitzen; zaku berean sar dezakegu Elortzibar ere, Zabalegiko 1785eko predikuko *zare* lekuko (Pagola, Alkiza, Beola, Iribar & Iribar 1996: 1080). Guk dakigula, hegoaldeko hau izan ezik ez dago beste eremurik hego-nafarreraren barrenean honelako berrikuntza dakarrenik.

8.17. Oltza zendea Nor-Nori-Nork aditz sailean *zitezuz*, *zizkitezuz* ‘zizuten, zizkizuten’ erako aldaera metatesidunak erabiltzen ziren. Ibero herriko kantu batean ageri dira: *zizquitezunean* (Arraiza 1988: 151). Oltzako Izun apez zegoen J. M. de Ibero idazle munarriztarraren lanean ere badira adibideak 1770. urteko prediku batean: *citezuz* ‘zizuten’ (Ondarra 1998: 243); orainean ere badu adibide bat bederen: *ditezuz* ‘dizute’ (Ondarra 1996: 701). Agian Goñerrian ere gertatzen zen bilakabide hau, baina ez da atzendu behar idazle goñerriar honen egitekoa Oltza zendeako fededunei zuzendua zela; agian bere idazkietako hizkeran badira jatorriz Goñerrikoak ez ziren aldaerak, Oltza zendea ikasi edo entzun zituenak; ez jakin.

8.18. “Izan” aditzaren iraganean edo baldintzaren ondorioan txistukari bizkarkari igurzkaria erabiltzen zen Garesen: *niza* ‘nintzen’, *iza* ‘hintzen’ eta *nizake* ‘nintzateke’; Eguesibarren, Oltza zendea, Goñerrian eta Ollaranen aldaera afrikatuak erabiltzen ziren. Andimendiaz bestaldera ere, Burundatik hasi eta Arakilgo ekialderaino, aldaera afrikatudunak erabiltzen dira; salbuespen bakarrak Olatzagutiko *nizan* eta Satrustegiko *nizen* dira. Bestaldera, Gulibarren, Txulapainen –baina Otsakarren bada *nizen* ‘nintzen’–, Ezkabarten, Odietan, Anuen, Esteribarko Urtasunen eta Eugin –baina Iragin *yitzen* & *izen* ditugu– eta Erroibarren *nitze(n)* & *yitze(n)* sailekoak bildu dira. Aezkoan ere afrikatua daramate beti adizki hauek.

8.19. Adizkietan bigarren pertsona pluraleko *-ze* morfemaren hedadura zabala eta banatzailea da: Gesalatzan, Goñerrian, Gulibarren, Eguesibarren, Elortzibarren Zabalegiko predikuan eta Itzarbeibarren bada eta Deikazteluko predikuan ere ageri da: *considera zaze* (Etxaniz 1999: 496). Nafarroa Garaian ez zaigu beste inon ageri Baztangoiza osatzen duten Azpilkueta, Erratzu, Arizkun eta Amaiurren izan ezik. Gaineratekoan gure eremuan *-zie* atzizkia dugu nagusi: 1729ko predikuan, Ergoienean, Goñerrian, Oltza zendea, Eguesibarren, Txulapainen, Ezkabarten, Atetzen, Odietan, Ultzaman, Anuen, Esteribarren, Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan. Gulibarren, Basaburuan, Imotzen eta ekialdeko Arakilen *duzte* dago eta azkenik, *duzue* zaharra aipa daiteke, Beriainek eta Elizalde zerabiltena eta Utergako kristau ikasbidean ere ageri dena; Sakanan epentesiarekin ageri da eta Arakilgo Egiaurretan eta hego Esteribarko Ilurdotzen ere *duzue* dago.

9. HEGO-NAFARRERAREN IZAERA ARKAIKOAZ

9.1. Aldi oro XVIII eta XIX. mendeetako datuak erabiltzen ari baikara, ulertzekoa da hizkera honen ezaugarrietan arkaismoak agertzea, baina ez da atzendu behar XXI. mendean bizirik dirauten hizkerak arkaismo hauen gordailu direla oraino hego-nafarreran: Aezkoan, esaterako, ‘erakuslea + izena + erakuslea’ egitura duen izen sintagma –*Gura mendi ura biziki mendi ona da*–, *edanzale gutiak* ‘guti edaleak’ erako sintagma, *batorrek* ‘batak’ edo *bertzeorrek* ‘besteak’ erakoak, extraposizio bidezko TO Gen. –*Bouzu tienda erosteko gauzen?*–, *irur*, *laur*, *guti*, *bage* edo *datxikola* eleak eta beste zenbait arkaismo arruntak dira egungo euskaran –baina ahaleko *-iro-* erroa duen adizkirik ez da ageri–; bestela esan, beste leku gehienetan arkaismoak direnak Aezkoan erabiltzen dira oraino eta duela pare bat mendetako hego-nafarrerazko predikuetako eleak eta egiturak dakarzkigute gogora. Ezaugarri hauek halako ei-

te arkaikoa eransten diote hego-nafarrerari, dela idazki zaharretakoek dela egungo mintzokoek.

9.2. Nafarroa Garaiko hegoko hizkeretan ageri diren ezaugarri ugari egun Ipar Euskal Herrian eta Euskal Herriko ekialdeko hizkeretan erabiltzen dira; garai batean eremuok bazuketen egun galdurik dagoen hartu-eman, egungoa baino trinkoagoa eta sakonagoa bederen: ezaugarriok «relics of past contacts which are no longer active» genituzke (Campbell 1985: 31) eta aldi berean, egun Erroibar aldean-eta sumatzen diren beste ezaugarri batzuk azken mendeetan erdialdeko Nafarroa Garaitik iritsiak direla ematen du: «others which are in the process of formation and extension due to on-going interaction and change» (ibid.). Dinamikotasun diatopiko eta diakroniko honek guztiak, jakina, hizkeren banaketa eta sailkapena zailtzen du, dialektologia-lariak denborari gibelerara edo aitzinera begira jokatzeko aukera deserosoa baitu; Campbell-ek dioen bezala: «subgrouping considerations may be complicated by changes shared areally, complicating the count of shared innovations for related languages» (1985: 48).

Hurrengo ataletan hego-nafarrerak eta ekialdeko hizkerek batera dituzten ezaugarrien berri dakargu; azpiatal honetan ekialdeko kutsua duten hiru ezaugarri arkaiko aipa daitezke.

9.3. Adierazi dugu lan honen sarreran soziatiboko *-ki* atzizkia hego-nafarreraren ezaugarritzat hartu ohi dela eta izan ere halaxe da, nagusi ageri baita hizkera honetako ibarretan *-n* gabeko aldaera. Gertatzen da, inoiz hizkera hauetan *-kin* ere ageri dela eta bestalde, erabiltzen dela *-ki* hego-nafarreratzat jotzen ez ditugun beste hizkera batzuetan ere: Sakana erdialdean, Txulapainen, Ezkabarten, Atetzen, Odietan, Ultzaman –baina Gulibarren eta Basaburuan ez– eta Anuen, esate baterako. Ekialdera *-ki* erabiltzen da Esteribar-Eroibarretan, Aezkoan, Nafarroa Behereko Baigorri inoizka eta Zuberoan.

9.4. Euskara zaharraren jarraitzaile ditugu Euskal Herriko ekialdeko idazkietan ageri zaizkigun xedezko egitura batzuk, **edin* edo **ezan* oinarria duen adizki laguntzaileari *-(a)gatic* atzizkia loturik dutenak; 1609ko olerki batean ditugu: *eta vici gayten gatic, dabil beti gure atçean* (Kerejeta 1991: 165) eta baita Goñerrian, Eguesibarko Lizarragaren lanean, Erroibarko idazki zaharretan eta egungo Aezkoan ere; Baztango 1750ko idazki batean ere badator. Kausazko adieran ere ageri da *-gatic* adizki errealei loturik, esate batera Gesalatzten: *arquicen dire infernuetan luce zutengatic veren conversioa verce egun bate-raño* (Lekuona 1973: 381); baita Ezkabarteko Makirriaingo kristau ikasbidean ere: *zu nor zaren gatic* (Díez de Ulzurrun 1960: 403).

9.5. Nolakotasuna adierazten den egoeretan eta agurtzeko balio duten formula batzuetan partitiboko atzizkia entzuten da Nafarroa Garaiko ekialdeko eta Euskal Herriko ekialdeko hizkera batzuetan; beste hizkeretan absolutibo mugagabea edo mugatua erabiltzen da horren ordez. Leizarragaren XVI. mendeko eta Barkoxeko Etxahunen XIX.eko adibideek aurkez diezagukete ezaugarria: *Baduc hemen muthilco bat, dituenic borz ogui garagarrezcoric, eta bi arrain* (S. Ioan VI, 9). *Jinkuak egün hunik hanitx deizüla* (Haritschelhar 1970: 280). Zaraitzun ere erabili izan da; bizirik dago oraino Aezkoan eta Hiriberrin bildu dugun hurranen adibidean, harri mota batez dihardugula, lekukoak diosku harri hori ez dela lanerako egokia: *Gori "troska" deitzo'ute, arri beltz bat: gori etze onik*. Mendebalderago Ollaranen *Erizkizundi*-ak *gauonik!*

agurra bildu zuen. Idazki zaharretan ere ageri da ezaugarri hau: aita Ondarrak argitaratu 1729ko predikuak honela dakar: ...*eta ala nola baitire irur persona distintoric eta jaun Goico bat verdaderoric, guciac igual, guciac sabio, guciac poderoso* (1981: 168). Ez dakigu hegoaldera ezaugarri hau noraino iristen zen, baina ez dirudi Elkanoko Joakin Lizarragaren garaian Eguesibarren erabiltzen zenik.

10. EKIALDEKO EZAUGARRIEN AGERPEN NABARMENA

10.1. Ipar Euskal Herrian eta Zaraitzun bezala, hego-nafarreraz *-l*-z bukatu maileguetan *-le* ageri da: *arbole, kristale, ofiziale...* Beriainen lanean, Gesalaten, Goñerrian, Oltzan, Itzarbeibarren, Elortzibarren Zabalegiko predikuan, Eguesibarren, Artzibarren, Erroibarren eta Aezkoan honela da; ipar Esteribarren, berriz, *-l* dago, Baztanen, Bortzirietan, Sakana erdialdean, Arakilen, Larraunen, Basaburuan, Ultzaman, Atetzen eta Txulapainen bezala.

10.2. Nafarroa Garaiko ekialdean *-kal* atzikia erabiltzen da, besteak beste *idurikal* edo *aldikal* bezalako aldaeretan. Gure eremuaz denaz bezainbatean, Bonaparteren arabera Oltza zendean eta Eguesibarko Elkanon bada; guk Aezkoan ere bildu dugu eta Azkuek *Morfologia*-n dakarrenez Nafarroa Beherean, Erronkarin eta Zuberoan ere erabiltzen da. Bonaparteren arabera Goñerrian eta Itzarbeibarko Garesen ez zen erabiltzen (Ondarra 1982a: 164). Goiti Bortzirietan, Malerrekan eta Baztanen ez da erabiltzen, baina Larraun ibarreko Oderitzen *auzolana etxekal* egiten da (EHHA, 31020) eta Arruitzen alkatetza *etxekal* hartzen dute bertako herritarrek.

10.3. Instrumentaleko mugatu singularraren hedadura nabarmena da Euskal Herriko ekialdeko hizkeretan; Zaraitzun, esaterako, *egunazko* xedezkoa aipa daiteke eta baita Nafarroa Behereko Garaziko literatura-lanetako *egunazko irria* eta *gauazko dantzaldia* adibideak ere, Eñaut Etxamendi ezterenzubiarrarenak. Gure eremura ekialdetik hurbildurik Aezkoan bildu hurrengo adibideak aipa daitezke: *ixilkias, aérkias, eunas, bideas, oianas, egunasko, eunasko eskolatik, gabasko bi oronak, gabasko ameketan, gabasko ekarri etxera, eguna egunaskoendako...* Iruñe alderago, Elkanoko Lizarragaren *goicetic egunásco* xedezkoa eta *videáscoac gara* nahiz *urteásco confesioetan* adibideak ezar daitezke. Badirudi instrumentaleko mugatu singularraren hedadura azkar hori hego-mendebaldeko hizkeretan ez dela ageri. Goiti ere ez dirudi erabiltzen direnik: Baztanen, esaterako, *gaueko dantzaldie* edo *eguneko lana* saillekoak erabiltzen dira, ez arestian aipatu ditugunetarik.

10.4. Ipar Euskal Herriko eta ekialdeko ohitura da izenari *-ko* sintaktikoa lotzean ohiz mugagaberako den *-ta-* artizkia erabiltzea: nolakotasuna adierazteko edo adinarekin lotuak diren ezaugarriak adierazteko bederen erabiltzen da; Erronkarin eta Ipar Euskal Herrian arrunta da ezaugarri hau: *hurbiltzen ciraden harengana publicano eta gende vicitze gaichtotaco guciac* (Leizarraga, 1979 [1571]: 136); Etxeberrri Sarakoak edo Haranederrek ere badituzte adibideak eta egun ere entzun daitezke Ipar Euskal Herrian. Hauen tankera dute hego-nafarrerari dagozkion hurrengo adibide XVII. eta XVIII. mendeetakoek: ...*an ambat trabaju passaceco, eta passioa, eta heriotcea ayn dolore anditacoa* (Beriain 1980 [1621]: 68); *vaña egun eta seculaco nai diciet eman abisu bat importacio anditacoa* (1729ko predikua, Ondarra 1981: 168); ...*guizon ein espiritu malignotacoa* (Deikazteluko predikua, Etxaniz 1999: 495-6). Ezauga-

rri honek bizirik dirau egungo Aezkoan eta Erroibarren adinaz dihardugunean. Perpetua Saragueta mezkiriztarrarena da hau: *Ifernuko auspoa deitzen zute andre eta gizon adinetakoek eta apez zenbaitek* (1982-3: 39).

10.5. Hego-nafarrerazko idazki zaharretan *-iro-* erroari dagozkion ahaleko adizkiak ageri dira: XVII. mende hasierako Iruñeko olerki saritueta badi-ra eta Beriainen ere badakar era hau; ondoren 1729ko predikuan dugu, baina Elkanoko Lizarragaren idazkietan ez da ageri. Erroibarko eta Aezkoako XIX. mendeko kristau ikasbideetan badira adibideak; egun Lapurdin Beskoitzen eta Nafarroa Beherean Baigorriin, esaterako, erabiltzen dira; Zaraitzuko, Erronkariko eta Zuberoako euskaran ere ageri da. Guk dakigula, ez dago honelakorik Nafarroa Garaiko beste ibarretako hizkeretako idazkietan ezta ahozko mintzoan ere.

10.6. Baldintzazko perpausetako *-tzekos* atzizkiak ere ekialderako isuria du. Iruñe inguruaz dihardugula Eguesibarko Lizarragaren lanean bada, baina ez da ageri Beriainen edo Elizalderen lanean, ezta gotiagoko Ultzaman edo Esteribar-Eroibarretan ere eta jakina, mendebaldean Goñerrian ere ez, baina Aezkoan ageri da. Nafarroa Beherean eta Zuberoan *-kotz* dagoela dirudi eta Zaraitzu-Erronkarietan *-koz* dago: *kala eblitzekoz eztu merezi gari eritea* dakar Otsagabiko Zoilo Mosok (J. Estornés Lasa 1985: 54). Goiti ez da erabiltzen: Bortzirietan *-tzekoztat* nahiz *-tzezkero* bildu ditu Patxi Iñigok eta *-tzekotan* Malerrekan.

10.7. Euskal Herriko eguzkialdean, Nafarroa Beherean edo Aezkoako euskaran *-t(z)ekotan* atzizkiak xedezko adiera du eta Eguesibarko J. Lizarragak ere badu honelako adibide zenbait: *viztu cé berriró guizón divinoa bére virtúte propios glorióso beticos, ez yá bérriz iltzecotán séculan* (1979: 37); Artzibarren ere xedezkoa du balioa Urizko dotrinan: *Nola vistu cen irurgarren egunean? Juntacen celaic aren gorpuza eta arima veñere ez ilcecotan* (15B). Mendebaldera, ordea, honelakoen arrastorik ez dago Goñerriko idazkietan. O. Ibarraren arabera atzizki honek Ultzaman baldintzazko balioa du, ez xedezkoa, erdialdeko hizkeretan gertatu ohi denez: *gaizki itekotan* 'de hacerlo mal' da dakarren itzulpena (1995a: 515). Goiti, Bortzirietan, Malerrekan eta Baztanen baldintzazko balioa du atzizki honek, ez xedezkoa.

10.8. Perpaus erlatiboetan burua egituraren ezkerrean agertzea aspaldiko kontua da euskaraz; mendebaldean Barrutiak adibideak dakartza: *bekatu oraingaño egiñiko gustiak* (Lakarra 1981: 150). Honelako egiturak egun ekialdeko hizkeretan gordetzen dira. Zaraitzuko Otsagabiko hurrengo aipa daiteke: *ya arte kontan ele falta dren koyetarik xiten drenez* (J. Estornés Lasa 1985: 84) eta Erronkarin eta Zuberoan ere ageri dira. Aezkoan ere erabiltzen dira egun: *ele artzen diren geek; etxe iltzen dutenetan; bide oiozkira daen gori; toki ur denean; olio iretsi zuten garekin...* Iruñerrian ere ezaguna da ezaugarri hau eta Beriainen lanean nahiz Iruñeko 1609ko olerkietan ageri zaigu. Eguesibarrren Joakin Lizarragaren adibideak ditugu eta Elortzibarko Zabalegiko 1785eko predikuan ere badira: *eman cizquio ogui escatu cituenac* (Pagola, Alkiza, Beola, Iribar & Iribar: 1078).

10.9. *Ere* partikula daramaten perpausetan indartzen den osagaia aditza baldin bada, egitura bereziak sortzen dira Nafarroa Garaiko ekialdeko hizkera batzuetan. Egungo Aezkoan baditugu adibideak eta baita, jakina, Ipar Euskal Herrian ere (Camino 1997: 508-510); sail honetakoa da Oltza zendeako Iberoko otoitzean ageri den egitura aipagarri hau: *bi ladronen ertean Jesus*

imincen dute; zaticacen ere dute ilcequi josicean (Arraiza 1988: 149)²². Elkano-ko Lizarragak ere bazerabiltzan tankera honetako perpausak. Mendebalderago, Goñerriko testuetan ere bada egitura honen adibide bat J. M. de Ibero-rena: *convertiçen ere ditu becatoreac, Eingueruetan* (Ondarra 1998: 242). Ez dirudi Ultzama alderdian ezta Esteribar-Erroibarretan ere honelako egiturarik agertu denik (Ibarra 1995a eta 2000). Goiti Urdazubiko XIX. mendeko lehen erdiko idazki batean ageri da *–Lagunduco ere gaitu mementu terrible artan* (Ondarra 1982b: 399)– eta egun ere, egitura arrunta ez izan arren, entzuten dira adibideak inoizka Baztanen. Aldiz, Bortzirietan eta Malerrekan ez da aukera hau ageri.

11. HEDADURA ZABALAGOKO EKIALDEKO EZAUGARRIAK

Arestian bederatzigarren eta hamargarren sailetan dozena bat ezaugarri ikusi ditugu hego-nafarreraren ageri direnak; hiru funtsean arkaikoak dira, Euskal Herriko ekialdean oraino gordetzen direnak eta beste bederatziaiek ere ekialdekoak dira, euskararen erdialdeko eremuetan inon ageri ez direnak. Nafarroa Garaiko ipar-ekialdera ezta erdialdera ere ez dute hedadurarik, ez dira ageri Ultzaman, Baztanen, Malerrekan edo Bortzirietan, bai ordea hego-nafarrera osatzen duten hizkeretan. Hamabi ezaugarri hauetarik hego-mendebaldeko hizkeretaraino zortzi iristen dira; beste laurak aurkitzeko Eguesibarrera eta Aezkoara jo behar da *–batzuetan baita Erroibarrera edo Artzibarrera ere–*. Dena den, dozena honetatik denak batera Aezkoan ageri zaizkigu eta Eguesibarko Joakin Lizarragaren lanean hamaika.

Ordea, Euskal Herriko ekialdekoen artean badira Nafarroa Garaian ageri diren ezaugarri gehiago, arestiko hamabi horiek baino hedadura zabalagoa dutenak, eremu gehiagotara iristen direnak: anitz dira ezaugarri hauek gainera. Goiti Ultzaman edo Baztanen ezagunak dira *–baita frankotan Malerrekan eta Bortzirietan ere–* eta ekialdekoak diren arren ez diote hego-nafarrerari arestiko beste hamabi horiek bezainbat kolore ematen, Nafarroa Garaian eremu zabalagoak baitira. Eremu zabaleko ekialdeko ezaugarriok ez dira hego-nafarrera egiten den alderdi guztietan ageri, banatzaileak dira hizkera horretan, denak ez dira mendebaldeko hizkeretaraino iristen, baina den-denak betetzen dira Eguesibartik eskuin Aezkoaraino eta Erroibarren edo Artzibarren ere gehienak ageri dira. Bakan batzuk Andimendiaz iparrera Sakanaraino ere hedatzen dira. Artikulu honetara ezaugarriok aipamen hutsa dakargu, ez baitira hego-nafarreraren espezifikoak, Nafarroa Garaiko ekialde guztikoak edo Nafarroa Garaiko eremu gehiagotakoak baizik. Hogeita hamazazpi ezaugarri bildu ditugu, llabur aurkeztuko ditugunak.

Alderdi fonikoan zazpi ezaugarri aipa ditzakegu: *iduki, iguzki & iduzki* aldaera gibelerat asimilatua, aferesiak, sinkopak, *-rtz-* kontsonante taldea, txistukarietan hitz hasieran *tz-* afrikatu bizkarkaria agertzeko aukera, aditz nagusiaren eta laguntzailearen arteko *-tzeintu & -tzeunte* erako metatesia eta azkenik azentukera, fonologikoki bereizgarria ez dena, talde fonologikoari

²² Funtsean gauza bera dirudite Itzarbeibarkoak izan daitezkeen bertso hauek ere: *Bi ladronen er-tean Jesus imincen dute, zaticacen ere ute itcequi jossitcean* (Ondarra 1993b: 543).

txertatzen zaiona eta eskuinetik ezkerrera bigarren silaban ezartzen dena; azentukerarako ikus Gaminde (1998: 31).

Izenaren morfologian hurrengo hamaikak aipa daitezke: ergatibo pluraleko *-ek* atzizkia, genitibo singularreko *-ain*, ablatibo pluraleko *-eta(r)ik*, erakusleen sailean bederen hurbiltze adlatiboko *-rat* atzizkia agertzea, bigarren zenbatzailean *bi / bida = bi(g)a* bereizketa gramatikala egitea, ***tza* atzizkia ez, *-tze* agertzea *-eriotze, ardantze...*, *-ki* modu atzizkia erabiltzea *-ongi, obe-ki...*, *-(r)ik* modu atzizkia nagusi agertzea, *-to* atzizki txikigarria erabiltzea *-eta* ez beste hainbat eremutako ***txo-*, ***na* izan beharrean bokal ondoko atzizki banatzailea *-ra* izatea eta azkenik, egoeraren edo ekintzaren indarra edo nolakoa areagotzeko gertatu ohi den errepikatzea daramaten aditzondoetan bigarren osagaien absolutiboko atzizkia agertzea: Goñerriko adibidean *joanen da aren anime chusen-chusena cerure* (Ondarra 1991: 166) *-eta* ez men-debaldeko eta erdialdeko hainbat lekutako ***xuxen-xuxen-*.

Aditzaren eta adizkien morfologiaz bederatzi ezaugarri hauek dira aipagarri: etorkizunerako *-en* morfema izatea, **ezan* eta **edin*-ekin osatzen ez diren baldintzazko aditz egituretan protasian etorkizuneko morfema erabiltzea *-Goñerriko atracen baguinduque* adibidez-, “izan” aditzaren aldaera jokatu erlatiboan eta konpletiboan *den & zen, dela & zela* eredu erabiltzea *-eta* ez ***dan, **dala* era-, “joan” eta “ibili” aditzen paradigmatan gertatu den berrealisia *-no(a)ye, goazi & gaza, nabila, dabila...* erabiltzea, “etorri” aditzeko aldaera trinkoak soilik agintzeko adizkietarako gelditu izana eta aldaera zaharren ordain “eldu izan” egitura izatea, “izan” aditzaren ahaleko aldaeretan *naiteke > naike* erako laburdura gertatu izana, *edun* eta **ezan* jatorria duten adizkietan *dezaket > zaket* eta *ditut > tut* erako laburdurak gertatu izana eta azkenik “edun”-en orainean *dut, duk, dun* saila erabiltzea: bestela dabil-tza Burunda, Ergoiena, Imotz eta Basaburua (*dot, dok, don*) eta Etxarri-Aranatz (*det, dek, den*).

Sintaxian hurrengo hamar ezaugarriak aipa daitezke: denborazko perpausetako *-larik* atzizkia nagusi izatea, kausazko perpausetarako *bai(t)* partikularen erabilera nagusitzea, erlatibozko perpausetarako ere *bai(t)* erabiltzea, erlatibozko perpausetako *-(r)ikako* atzizkiaren erabilera, osagarri zuzenaren egitekoa betetzen duen sintagma genitiboan jokatu ahal izatea, *ezin* partikula duten perpausetan adizki laguntzailea aditz nagusiaren ondoren joatea *-Goñerriko eciñ expliquetu dut, esaterako-*, *utzi* aditzak eskatzen duen osagarriko aditz nominalizatuan adlatiboko atzizkia agertzea, “uste izan” aditz bereziak dakarren perpaus konpletiboa baiezkoa denean *-en* atzizkia erabiltzea, perpaus nagusia ezezkoa denean menpeko konpletiboan *-ela* eta ez ***enik* agertzea eta azkenik perpaus konparatiboetako egiturak, “x nola y” edo “(h)ain nola” esaterako: Aezkoan bildu ditugun *arrepak igual nola maztekiek* [zera-biltzatela alegia]; *ainola bea* ‘hain nola behia = behia bezala’; *erdéras nola us-káras* adibideak lekuko.

12. EUSKAL HERRIKO ERDIALDEKO BERRIKUNTZEN ERAGINA

12.1. Euskararen hegoaldeko muga egiten du eta euskararen geografiari arretaz begiratuz gero hego-nafarrera aski erdiguneko hizkera dela ohartuko gara; ezin saihestuzkoa da hizkera honetan Euskal Herriko erdigunean gertatu diren hainbat berrikuntza aurkitzea.

12.2. Goiko bokalek eragin asimilazioak ez dakar batasunik gure eremuan: Sakana erdialdea, Arakil, Gulibar, Itza zendea, Txulapain, Ezkabarte, Ultzama, Baztan, Esteribar eta Erroibar batera doaz goiko bokalen asimilazioan hegoaldera dauden Gesalatzekin, Goñerriarekin, Oltzarekin eta Ollaranekin, baina hego-ekialdekoekin ez: Eguesibarren, Artzibarren eta Aezkoan ez dago asimilaziorik²³. Hegoaldean Itzarbeibarren badago: Utergako eta Ukarko dotrinetan ageri zaiguna goiko bokalek eragiten duten ohiko hori da, baina Garesen *o* bokalaren ondoren gertatzen dena dago, *gizone* erakoa eta Utergako kristau ikasbidean ere bada: *demonioe*.

12.3. Erroibar-Esteribarretan, Eguesibarren, Itzarbeibarko Garesen eta Artzibarren ez dago ozenen asimilazio bustidura nabarmenik, soilik diptongoaren osagai den *-i*-ren ondoren²⁴; eremu honen guztiaren ertzetan despaltalizazioa dago Burundan eta Aezkoan. Gesalatz, Goñerria, Itzarbeibar–Utergako eta Ukarko kristau ikasbideetan–, Oltza, Ollaran, Arakil, Sakana erdialdea, Larraun, Imotz, Txulapain, Ezkabarte, Ultzama, Malerreka eta Bortziriak bustidura egiten den ibarrak ditugu. Baztan berezia da –Baztan-goizaz dihardugu zehazki–, ez dago bustidura maila handirik, baina bokalerdien ondorengoa egiten da²⁵.

12.4. Gure eremuko hizkeretan aspalditik, Beriainen garaitik, *-(r)ika* & *-(r)ikan* aldaera osatuak ageri dira *-(r)ik* soilarekin batean: Beriainena da *lem-bicico guïçona criaturican Iaungoycoac* (1621: 93); Goñerriko Urdozko 1687ko zinean ere bada, baina badirudi gerora Goñerrian guti erabili dela ezaugarri hau. Itzarbeibarren, Gesalatz, 1729ko predikuan, Elortzibarko Zabalegiko predikuan eta XX. mende bukaerako Aezkoan ere ageri da. Artzibarren XIX. mendeko Urizko kristau ikasbidean ere bada *vaitsican* 'baizik', grafia arazo eta guzti. Ipar Euskal Herrian ere, Aturrialdeko Mugerren edo Nafarroa Behereko Garazin bederen, ageri da ezaugarri hau. Bestaldera Sakanan ere erabiltzen dira (Erdozia 2001: 206) eta Nafarroa Garaiko iparraldean ere ezagunak dira, baina eremu horretan hedadura zabalagoa du: ablatiboko eta motibatiboko atzizkietan ageri da *-kan* eta baita *-enikan* eta *-elarikan* eretan ere: Bortzirietan, Bertizaranan, Malerrekan, Basaburuan, Imotzen, Leitza-Goizueta-Arano bitartean gertatzen da hau (Zuazo 1998a: 198).

12.5. Partzipioko *-tu / -du* atzizki analogikoa Euskal Herriko erdigune zabalean hedatu da, Gipuzkoan eta Lapurdiko mendebaldean, baina baita Nafarroa Garaian ere: Bortzirietan, Leitza, Larraunen, Sakanan, Basaburuan eta Ultzaman bederen ageri da. Beste aldera, hegoaldera, Beriain idazleak badakar eta ez da falta Gesalatz, Goñerrian, Ollaranen, Oltza zendenan, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Eguesibarren eta Esteribarren; Erroi-

²³ F. Elizalde gesalaztarrak 1735ean ez dakar asimilaziorik, baina 1777 urte inguruko Morentintarren idazkietan ageri da; pentsatu behar ote da, Gauchat-en hogeita hamar urteen erregela ontzat harturik, asimilazioak belaunaldi horretako berri-berriak direla? Ez dirudi, Elizalde idazle jantzia baita. Goñerriko predikueta garai jakin batean ageri den asimilazio maila bortitzaren arrasto guti aurkitu dute Goñerriko garai bereko dokumentu diplomatikoetan Melerok eta Mugicak (1994: 445). G. Straka-k zioen bezala, aldaketa foniko bat bere lehen idatzizko agerraldia baino zaharragoa da.

²⁴ Beharbada ezohikoak eta aipagarriak dira edute genitiboan Erroibarren eta Artzibarren gertatzen diren bustidurak; hona adibide batzuk: Artzibarko Urizko kristau ikasbidean *crisianaña* (10) edo *dagonaña* (20) aipa daitezke eta Erroibarren *Sotoña*, *Motxaña*, *Juanpedroña* oikonimoak nahiz *ez ikusianaña* esaera (Ibarra 2000: 76).

²⁵ Baliteke diptongo ez den *i* bokalaren ondoko *iñ* adibide bakan horiek egoera zaharrago eta bustiangoaren ondorioa izatea (Oñederra 1990: 177).

barren zerbaixko ageri da eta Artzibarko berri garbirik ez dugu. Ez Aezkoan ezta ekialderago ere ez da erabiltzen. Baztanen ere ez; ibar honetan Oronoz salbuespena da: *zandu* ‘izan’.

12.6. Aditzaren nominalizazioko *-itze-* analogikoa (*eracusicen, uzizen, cusicia* ‘ikustea’ Utergako idazkian) Euskal Herriko erdigune zabalekoa da: Berriain idazleak eta 1729ko predikuak badakarte eta Gesalätzen, Goñerrian, Oltza zendea eta Itzarbeibarren ere ageri da; Iruñetik goiti berriz, Ezkabarten nahiz Ultzaman. Bilakabide hau gabeko eremuak dira Eguesibar eta ekialdera dagoen Aezkoa; bestalde, mendebaldera Sakanan ere bilakabidea falta da. Eremu berera hedatu da Nafarroa Garaian *-tutze* aldaera pleonastikoa, baina oraingoan Burunda eta Sakana guztia barrenean harturik; hegora Gesalätzen, Goñerrian eta Itzarbeibarren bederen ageri da. Iruñetik goiti Txulapainen nahiz Ultzaman adibideak bildu dira, baina Eguesibarren eta Aezkoan ez da alerik ere; Erroibarren ere ez dirudi nabarmena denik; O. Ibarrak (2000) ez du aurkitu adibide bat baizik, testu zahar batean.

12.7. Baldintzaren protasian *-ke* analogikoa agertzea ere Euskal Herriko erdiguneko bilakabidea dugu, Gipuzkoan eta Nafarroa Garaiko iparraldean eta erdialdean aise entzun daitekeena. Gure eremuan iduri luke Gesalatz berrikuntza hau erabiltzen ez zen eremua dela, baina Goñerrian eta Ollaranen erabiltzen zen eta ageri da Deikazteluko eta Elortzibarko Zabalegiko predikuetan; ez dugu Oltzako eta Itzarbeibarko berri; ekialderat Eguesibarren eta Aezkoan ez da ageri.

12.8. Gure inguruko hizkeretan *-a* morfemaz bukatutako adizkiak erabiltzen ziren Nor saileko “izan” aditzaren iraganeko aldaeretan lehen eta bigarren pertsonetan: *nitza & niza, zina, gina* ditugu Eguesibarren, baina *ze* eta *zire & zere* hirugarrenean. Bonapartek Garesen ere bildu zituen eta Oltza zendeako Iberoko gurutzeak kantuan ere badira, nahiz Bonapartek Oltza herrian *nitze & ze* sailekoak bildu zituen. Gesalazko eta Deikazteluko predikuetan ere bada *-a* eta baita Muzkiko Elizalderen lanean ere: *gu nola sartu guina becatuan?* (1735: 38); Beriainek berak ere badakartza. Andimendiaz bestaldera *-an* sailekoak ditugu beti Burundan; Aranatzan eta Ergoienan bi joerak batera ageri zaizkigu eta Arakildik eskuin *-en-*dunak nagusituz doaz; berdin jarraitzen da Gulibarren, Txulapainen, Ezkabarten, Odietan, Ultzaman, Anuen eta Esteribarren barrena. Erroibarren eta Aezkoan *-e* erabiltzen da, Goñerrian eta Ollaranen bezala.

13. NAFARROA GARAICO ERDIGUNeko EZAUGARRIAK

13.1. Dakartzagun ezaugarri hauek Nafarroa Garaiko erdialdeko ibarretan ageri diren horietarik dira eta ez da harrigarri gertatuko erdiguneko hizkeratzat jo daitekeen hego-nafarrera egiten den eremu edo ibar batzuetan bederen aurkitzea.

13.2. Bizkaiko mendebaldeko bazter hizkera batzuetan bezala (Zuazo 1998a: 223), *-ei* diptongoaren *-ai-*ranzko bilakabidea gertatu da hego-nafarreraren eremuan Ameskoan, Gesalätzen, Oltzan –Goñerrian baino areago– eta Ollaranen; Itzarbeibarren ere egon zitekeela erakusten du Utergako dotrinak. Andimendiaz bestaldera ere badira honelakoak Burundan eta Sakana erdialdean; EHHA-ko datuek erakusten dutenez baliteke Larraungo Baraiabarren eta Oderitzen nahiz Basaburuko Berueten ere agertzea: *ogai* ‘hoge’.

Ordea, eskuin ez dago Itzan, Txulapainen edota Ezkabarten, ezta hemendik eguzkialdera ere.

13.3. Hego-nafarrera ia guztian zehar gertatzen da *ei*-rantz jotzen duen *ai* diptongoaren bilakabidea, baina ez leku guztietan indar beraz: Artzibar-Eguesibar eremu kontserbatzailea da, *-ai-* dago, Garesen bezala –nahiz Utergako dotrinan zantzu batzuk badiren–; Gesalitzen eta Esteribar-Erroibarretan bilakabidearen adibideak badira eta ezaugarri hau indarrez ageri zaigu Aezkoan, Goñerrian, Ollaranen eta Oltzan. Goiti Burundan, Sakana erdialdean, Ultzaman eta Atetzen gertatzen da eta adibide guti batzuetan baita Gullibarren eta Txulapainen ere, nahiz Ezkabarten eta Odietan ez den ageri.

13.4. Hirugarren graduko *ore* erakuslea mendebaldetik erdigunerat Goñerrian, Ollaranen, Arakilen, Oltza zendean, Txulapainen, Atetzen, Odietan, Ezkabarten, Ultzaman eta Anuen erabiltzen da eta Goizuetan, berriz, *ora* dago. Hegoaldean ez da ageri Eguesibarren, Itzarbeibarren ezta Gesalitzen ere. Bestalde, ekialdera, Esteribarren, Erroibarren²⁶, Artzibarren eta Aezkoan ere ez dago.

13.5. Nafarroa Garaiko erdialdean eta mendebaldean ageri da ohiko *-ka* ordezkatu duen *-kan* atzizkia: Juan Martin de Ibero idazle munarriztarraren *inguruquen eta bueltacan* adibideak dira erakusgarri (Satrustegi 1987a: 99). Ezaugarri berri hau Gesalitzen, Goñerrian, Oltza zendean, Burundan, Ergoienan, Arakilen eta Basaburuan ageri da eta baita agian Txulapainen ere; hortik eskuin ekialdera ez dago *-kan*-en arrastorik Eguesibarren, Artzibarren, Erroibarren edo Aezkoan²⁷.

13.6. Instrumentaleko atzizkiko txistukaria apikaria da Nafarroako franko alderditan; Bidasoaldeko Bortzirietan, Malerrekan, Bertizaranan eta Baztanen bizkarkaria erabiltzen da eta ertzetan baita Burundan eta Zaraitzu-Erronkarietan ere, nahiz Zaraitzun inoizka apikaria ere entzun daitekeen. Goiti, Areso-Leitza-Goizueta-Arano alderdian ere bizkarkaria erabiltzen da. Apikaria, berriz, Sakanan, Larraungo hizkera batzuetan, Basaburuan, Imotzen eta Ultzaman ageri da. Horien peko alderdian txistukari bizkarkaria dugu hala Txulapaingo Nabatzen (Erizk.) nola Ezkabarteko Makirriaingo XIX. mendeko kristau ikasbidean. Hego-nafarrerari dagokionez, Beriain eta Elizalde idazleek apikaria zerabilten soilik; Gesalazko idazkietan apikariaz gainera bizkarkaria ere ageri da. Goñerrian, Oltza zendean, Ollaranen, Itzarbeibarren, Eguesibarren eta Artzibarren ere apikaria zegoen; ekialdera apikaria egiten da ia-ia beti Aezkoan. Esteribarren eta Erroibarren ere nagusi da apikaria, bizkarkaria duten adibideak ugari diren arren (Ibarra 2000: 102-3).

13.7. Ez da orain artean uste izan den bezain lakunarioa etorkizuneko *-nko* aldaerak ageri duen hedadura; biziki ezagunak dira Itzarbeibarko Garesko adibideak: *emanko, janko, juanko*; Nafarroa Garaian *-en* aldaerarekiko lehian zenbateko erabilera-maiztasuna duen jakitea zail da, baina badakigu

²⁶ Erroibarri dagokionez Perpetua Saragueta idazle mezkiriztarrak dakarren hurrengo pasarteko erakuslea herriz kanpo ikasia baldin bada bederen: *Bakarretan etortzen zitzaide gogora, zetaz ote zuen ihundura ore* (1982-3: 47). Erabilera nagusia *ura* du idazle honek: *egun ura ze azaroin amalauean* (1982-3: 48).

²⁷ Luzaiden badira ‘-ka + -n’ aldaeraren adibideak, baina ‘-kan ari’ edo ‘-kan ibili’ da beti inguruena, ez ***-kan* hutsa (Salaberrri & Kamino 2001: 77-8). Zaraitzun adibide bat agertu da Otsagabiko Zoilo Mosoren idazkietan: *berriz ugaldia laisterkan igare zuen* (J. Estornés Lasa 1985: 43), baina salbuespena da eta ez dakigu zenbateraino den fidagarria.

eremu hauetan guztietan bederen ageri dela: Burundan, Sakana erdialdean, Arakilen, Imotzen, Basaburuan, Ultzaman, Anuen eta Erroibarren.

13.8. Joakin Lizarragaren lan idatziak erakusten digu Eguesibarren erabiltzen zela *-ki* aditz atzizki hanpatzailea eta erabiltzen da ekialdeko hizkeretan egun Esteribarren, Erroibarren, Luzaiden eta Aezkoan, baina ez Zaraitzu-Erronkarietan ezta Zuberoan ere. Hego-mendebalean ez da ageri Gesalazko, Itzarbeibarko, Goñerriko eta Oltzako hizkeretan. Goiti erdialdean Oलगуен, Odietan, Ultzaman, Atetzen, Imozko Oskotzen, bi Basaburuetan, Aranon, Areson, Goizuetan, Bortzirietan, Malerrekan eta Baztanen erabiltzen da, baina ez mendebaldera: Burundan, Sakana erdialdean eta Larraunen ez da ageri (Iñigo, Salaberri & Zubiri 1995).

13.9. Nor saileko *dire* 'dira' edo *zire(n)* 'ziren' adizkietan *dere* / *zere(n)* asimilazioa gertatu da gibekeko norabidean²⁸; honako eremuetan ageri da berrikuntza hau: Burundan Altsasun, ekialdeko Arakilen, Larraunen, Imotzen, Basaburuan, Gulibarren, Ezkabarten, Odietan eta Olaibarren bederen; Txulapainen ez dugu sumatu, baina Gulibar ondoko Otsakarren *zien* eta *ziren* ez gainera bada *ze(r)en* ere. Hegoaldera Goñerrian, Ollaranen, Oltza zendean, Eguesibarko Elkanon, Agoitzen, Longidako Mugetan eta Artzibarko Uritzen ere bazen; ez dugu honelakorik sumatu Gesalazten, Itzarbeibarko Garesen, Utergako eta Ukarko dotrinetan edo Elortzibarren. Iparrera Esteribarren eta Erroibarren ere ez da ageri eta espero izatekoa zenez, ezta Aezkoan ere.

13.10. Nafarroa Garaia erdialdeko berrikuntza da aditz morfologiako (*di*)*tuzte* > (*di*)*tute* bilakabidea ere, hurrengo ibarrok biltzen dituena: Larraun, Arakil, Goñerria, Oltza zendea, Gulibar, Txulapain, Odieta, Ultzama, Anue, Esteribar eta Erroibar. Litekeena da ibar batzuetara XX. mendean hedatu izana; esaterako, Eguesibarren ez zen erabiltzen eta Artzibarko Urizko Juan Cruz Elizalderen kristau ikasbideak *tuste* dakar, baina K. Artolak XX. mende bukaeran Artzibarko Arrietan *eztute eman kanibetak* bildu du; baliteke, beraz, berrikuntza hau Artzibarkoa ere izatea, itxuraz ez aspaldikoa, ala euskararen erdoilari ote dagokio, hiztunak singularra eta plurala bereiztea kamusturik duelako? Nolanahi ere den, ez da ageri Gesalazten, Itzarbeibarren, Eguesibarren, Esteribarko Eugin, Erroibarko Lintzoainen ezta Aezkoan ere.

13.11. Nafarroa Garaian iparrerraino eta Bidasoaldeko Irun eta Hondarribiraino hedatzen da Nor-Nori-Nork aditz sailean pluralgilean gertatu den *-zki-* > *-it-* aldaketa analogikoa, *dizkiot* > *ditiot* bezalako adibideak eragin dituena; zertzeladetarako ikus Zuazo (1998a: 216). Salbuespena hegoaldeko eremuan dago: Gesalaz ibarra kontserbatzailea da, Mz. de Morentinen testuetan garbi ikusten da *-zki-* erabiltzen zela eta lehenagokoak diren Elizalderen kristau ikasbideko adizkietan ere *-zki-* dugu, mende bete lehenago idatzi zuen Beriainen lanean legez. 1729ko predikuan ere berdin, baina J. Lizarraga eguesibartarraren testuetan eredu berritzailea dugu dagoeneko: *ditio* 'dizkio', *tida* 'dizkit', *tigu* 'dizkigu', *tiot* 'dizkiot'... Idazkiak lagun aise ikusten da aldaketa ibar batzuetan XVIII-XIX. mendekoa edo dela. Andimendiaz hegoaldera dauden ibarretan Bonaparteren garaian *-zki-* nahiz *-it-* morfemak erabiltzen ziren. Hori gertatzen da Goñerrian eta Oltza zendean, baina J. M. de

²⁸ Alde bat uzten dugu oraingoz Nor-Nori-Nork saileko *dida* > *dire* > *dere* 'dit' bilakabidea.

Ibero munarritzarraren XVIII. mendeko idazkietan soilik *dizquio* & *dizquit* & *dizquizut* saileko eredu zaharra ageri da. Bonaparteren garaian Itzarreibarko Garesen ere bi sistemak erabiltzen ziren orainean: *dizkiot* eta *tizut* ‘dizkizut’ dakartza Bonapartek.

Andimendiaz bestaldera, Ergoieneko Lizarragan *-zki-* morfemaz gain bada *-it-* morfemaren ondorioa den *tt-* ere; Arakilen ordea, *-tt-* nagusi da. Bustidura gora-behera, *-it-* duten aldaerak ditugu Gulibarren, Txulapainen, Odiatan eta Ezkabarten; Imotzen eta Basaburuan *-zki-* eta *tt-* erabiltzen dira eta Ultzaman eta Atetzen *tt-*; Anuen busti gabeko *t-*dunak dira pluralak, Esteribarren bezala; Erroibarren *daizko* & *daizkio* saila hasten zaigu, baina bada bestelakoak ere: Mezkitritzen *dizkio* / *zitio*, *nitio* bildu ditu O. Ibarrak; Baztanen ez dago *ditio* sailekorik Oronozen baizik. Artzibarren iduri luke ez direla *-it-* eredukoak ageri; Aezkoan *dazkio* ‘dizkio’, *dazkit* ‘dizkit’, *zazkio* ‘zizkion’, *nazkio* ‘nizkion’ saileko *-zki-*dunak erabiltzen dira, Zaraitzun bezala²⁹.

13.12. Hego-nafarreraren barreneko hizkeretan nahiz ingurumariko beste batzuetan “izan” aditzaren Nor-Nori saileko oraineko adizkietan – *-ki-* artizirik ez duten eta *za-z* hasten direnez dihardugu–, lehen pertsona datiboko morfema *-da* / *-ra* edo *-de* / *-re* da; Nafarroa Garaian aski hedaturik dago ezaugarri hau, baina Nafarroa Behereko Baigorriara orduko *-t* ageri da. Gesalatz, Goñerria, Ollaran, Oltza zendea, Itzarreibar, Eguesibar, Elortzibar, Gulibar, Txulapain, Odieta, Ezkabarte, Ultzama³⁰, Atetz, Anue, Esteribar, Erroibar, Artzibar eta Aezkoa batera doaz honetan. Ekialdeko Arakilen *-ki(d)e* eta *-de* ditugu: Urritzolan *zaide* eta *zaikie* bildu dira eta Satrustegin *zaide*; Ihabarren, berriz, *dakee* eta *dakie* ‘zait’ erabiltzen ziren. Etena mendebalderago gertatzen da, *-t* morfemarekin: Irañetan *dakee* & *dakie*, *dake* eta *dakit* ‘zait’ erabiltzen ziren. Arakilgo Uharten berriz ere *dakie* dugu, baina Arruazun *dakit* dago, Lakuntzan, Arbizun, Etxarrin eta Ergoienean legez. Baztanen eta Bertizaranan *zait* erabiltzen da, eta *-t-*dunak dira Larraungo, Araizko, Leitza-Areso alderdiko, Goizueta-Arano inguruko eta Bortzirietako adizkiak ere.

13.13. Nor-Nori aditz saileko *-ki-* artizkia ageri zaigu “izan” aditzaren adizkietan: Sakana erdialdean eta Arakilen are oraineko adizkietan, XX. mendean gainera: Bonapartek Irurtzunen *zaide* nahiz *dakit* ‘zait’ bildu zituen (Arakama 1994: 581). XVIII. gizaldiko idazkietan Gesalatzan, Utergako kristau ikasbidean nahiz Goñerrian oraineko adizkietan ageri dira. Iraganeko adizkietan hurrengo ibarretan erabili da: Burundan, Sakana erdialdean, Arakilen, Estellerriko Gesalatzan, Goñerrian, Oltza zendea, Itzarreibarko Garesen eta Eguesibarren; goiko alderdian berriz, Imotzen, Atetzen, Ezkabarten, Odiatan, Anuen, Erroibarren eta Artzibarren erabiltzen da, baina Aezkoan ez; ez dago honelakorik ekialderago ere. Euskal Herriko mendebaldean badira honelakoak Bizkaiko Erandion, Leioan, Barrikan eta Sopelan (Gaminde 1994: 549).

13.14. *Ezan aditzetan gertatzen den apokopeak ere hainbat ibarretako hizkerak batzen ditu Nafarroa Garaian; esaterako, *beza* > *bez* ageri da Beriain

²⁹ Bi ibarrotan *-zki-* ez da, ordea, pertsona guztietan erabiltzen, baina *-zki-* ez delarik *-z-* edo *-zt-* dira pluralgileak, ez *-it-* analogiko orokorra.

³⁰ Imotzen eta Basaburuan *zaye* ‘zait’ da nagusia eta *zait* dago Etxalekun, Goldaratzen, Berueten eta Arraratsen (Ibarra 1995a: 423); Bonapartek *dit* bildu zuen Nor-Nori-Nork sailean Etxalekun, Goldaratzen eta Arraratsen, baina *dee* edo *dire* entzuten omen dira egun (445).

eta Elizalde idazleen lanean, Estellerriko Gesalitzen, Goñerrian, Itzarbeibarren, Oltzan, Eguesibarren eta Erroibarren; Elortzibarko Zabalegiko predikuan *baliz* ‘balitza’ apokopea dugu. Iparrera Larraunen ere *bez* erabiltzen da. Orreaga Ibarak dioskunez Ultzaman *beza* osorik erabiltzen da, Aezkoan eta Erronkarin bezala.

14. MENDEBALDEKO EZAUGARRIEN AGERPENEA

14.1. Esan dugunez, Euskal Herriko erdialdetsuan gabiltza eta ez litzateke gutziz harritzekoa ohiz mendebaldekotzat jotzen den hizkuntza-ezaugarri zenbait Iruñe ondotik ezker dauden hizkeretan ere erabili izana; honelakoa da itxuraz aspaldikoa dirudien *-gi* partizipioko atzizkia: *iregi*, *irugi* ‘eduki’, *ebagi* edo *xegi* ‘jaiki’ bezalako aldaerak Euskal Herriko mendebaldetik Itzarbeibarko Gareseraino iristen dira, Gesalatz, Goñerria, Ollaran, Oltza zendea edota Burunda-Sakana barne; adibide honetan ez da atzendu behar diakroniarekin lotura eduki dezakeen beste gauza bat, ekialdera Pirinioetan ere ageri dela *-gi*: *xagi* & *xaiki* dugu Erronkarin eta *xegi* & *xeiki* Aezkoan, baina atzizki honen adibide bakarra da ibar hauetan.

15. HEGO-NAFARRERA ERTZETIK UKITZEN DUTEN EZAUGARRIAK

Berez ez dira hego-nafarreraren ezaugarriak, ertz-ertzetik ukitzen dute azpieuskalki hau hizkera zenbaitetan, baina aipatu bederen egin behar ditugu ezaugarriok: 1) Diptongoetan *au* > *ou* bilakabidea, Bizkaiko mendebaldean bezala: Aezkoan zernahi inguruetan gertatzen da *-Zaraitzun* ere bada adibide zenbait– eta Goñerrian adizkietan. 2) Mendebaldean hirugarren graduako *eiek* erakuslea dago Gesalitzen eta Goñerrian eta Andimendiaz bestaldera Ergoienean. 3) Aezkoan, alokutiboa ez izanik ere, xuketan egiten da. 4) Nafarroa Beherean eta Zaraitzun bezala *dako* ‘dio’ saileko adizkiak ditugu Aezkoan eta halakoxeak baliatu dira Auritzen, ekialdeko Erroibarren eta Artzibarren. Ezaguna da Nafarroa Garaiko testuetan aspalditik ditugula oinarria **eradun* duten adizkiak: XVI eta XVII. mendekoak dira *drauzut*, *draue* edo *draco* eta Beriainek berak *digu-z gain draugu* ere badakar; cf. dena den Irizar 1985 ere. 5) Nafarroa Beherean eta Zuberoan bezala *niz*, *zira* saileko adizkiak erabiltzen dira Aezkoan; onddo-onddoan dagoen Erroibarko Aurizperri herrira ezkerreko *naiz*, *zara* modukoak ditugu. 6) Baztanen eta Baigorri bezala, Nor-Nori-Nork sailean *-zt-* da pluralgilea datiboko hirugarren pertsona pluralerako Aezkoan. 7) Ekialdeko hizkeren ezaugarria da erlatibozko perpausen egituran partizipio hutsa beste atzizkirik gabe agertzea: Zuberoan eta Nafarroa Beherean bederen erruz ageri da. Hona dakartzagun bi adibideak Aezkoakoak dira: *saldu tuzte bildu guziak* ‘bildutako guziak saldu dituzte’; *kajan eman libro goetan* ‘aurrezki kutxan emandako liburu horietan’. Honelakorik ez dugu sumatu Eguesibarko Elkanoko Lizarragaren lanean eta balirudike hego-nafarreraz kanpoko ezaugarria dela; Erroibarko testu zahar batean ageri da, ordea, nahiz adibide bakarra den: *zori onean jaio donceilla ederra; dichosa, eta milla aldiz dichosa zara zu* (Satrustegi 1987a: 265).

16. ALDERDI LEXIKOAREN AZTERKETA

16.1. Konplexua da hizkuntzaren erdigunean dagoen azpidialekto baten alderdi lexikoa aztertzea, eremu horretara mendez mende jatorri desberdina duten eragin lektal ugari etorri ahal izan baitira. Ezin pentsatuko dugu Estellerritik ia Pirinioetaraino iristen den hego-nafarrera guztiz homogenea denik; honela, hizkera honen barrenean zenbatenaz ekialderago jo, hainbatenaz gehiago agertuko zaigu hango kutsu lexikoa eta berdin gertatzen da mende-baldean ere.

Eskuartearen balia ditzakegun datuen arabera hego-nafarreraren muga lexikoak nabarmen eta ongien sumatzen diren eremuak honakoak dira: a) Goñerritik Sakana erdialdeko hizkerara, b) Anue ibarreko euskaratik Esteribar alderdira, c) Aezkoako hitzetarik Garazikoetara eta d) Aezkoakoetarik Zaraitzukoetara. Oraingoz aztertu gabe dago Erroiabar / Baigorri jauzi lexikoa. Erdialdeko ibarretako argibide lexiko guti dago, ez dugu ongi ezagutzen nolakoa zen Itzako, Antsoango, Txulapaingo, Ezkabarteko edo Olaibarko euskara eta ezin sakon alderatu dugu, esaterako, Oltzako edo Eguesibarko alderdi lexikoarekin; hartara, nahitaezkoa izanen da hobeki ezagut ditzakegun Atezko, Ultzamako, Odietako eta Anueko eleekin alderatzea. Honelako saio bat egin dugu guk eta emaitza interesgarriak ateratu dira: Anuetik Esteribarko Irigira jauzi lexikoa dagoela erakutsi digu saioak: *atson* ‘urrrin goxoa’, *belauriko*, *bilo*, *buluzi*, *ella* ‘artilea’, *ereki* ‘erein’, *eri* ‘atzamarra, behatza’, *furrutoska* ‘zaldiak egiten duen hotsa’, *izkiritu* ‘garrasia’, *izotzil* ‘urtarrila’, *kazkaragar* ‘kazkabarra’, *larrazken*, *pizu* ‘pisua, zama’, *sorik* ‘segurik, bederen’ Esteribarren ageri zaizkigu, baina ez dago hauen arrastorik Atetzen, Ultzaman, Odietan edo Anuen. Hego-nafarreraren gainerako muga lexikoen berri –Goñerria / Sakana, Aezkoa / Garazi, Aezkoa / Zaraitzu– 2001eko gure lanean aurki daiteke xeheki. Ikus dezagun orain zein diren hego-nafarreraren hitz adierazgarrienak.

16.2. Ez da harritzekoa eragin lektal ugariaren pean eta hizkuntzaren erdiguneko eremuan kokaturik dagoen azpidialekto batek nortasun lexiko guti eta irudi ñabarra izatea; hego-nafarreraren isoglosa horizontalaren hegoalde-ara ageri den item lexiko eskusiborik ez dugu aurkitu, ez bederen hizkera honen hedadura guztian zehar ageri denik. Aldaera guti batzuk aurkitu ditugu: *kuraxe* & *kurexa* & *kurixa* ‘guraizeak’, *kazkaragar* ‘txingorra’ edo *progu* erdal ‘prueba’, baina ez gehiago. Banatzaileak diren hitz edo aldaera eskusiboak, horiek bai, horiek badira hego-nafarreraren; hona adibide batzuk:

1. *agirtu* ‘agertu’.
2. *arkindu* ‘aurkitu’.
3. *armam(b)ilo* ‘armiarma’.
4. *arroitze* ‘arrautza’.
5. *arrosti* ‘aharrausia’.
6. *asants* ‘azantza, soinua’.
7. *asuin* ‘osina’.
8. *atxon* ‘usain gozoa’.
9. *bejain* ‘bezain’.
10. *bepelar* & *beperral* ‘betilea’.
11. *berere* & *berare* ‘bederen’.
12. *biko* ‘pikua’.
13. *borru* ‘porrua’.
14. *bortzetan ogei* ‘100’.
15. *dristetu* ‘distiratu’.
16. *elle* & *eile* ‘artilea’.
17. *erai-ki* ‘erein’.
18. *eramo* ‘eraman’.
19. *erdikume* ‘erbikumea’.
20. *etxabur* ‘intxaurra’.
21. *etxaperro*³¹.
22. *etxiden* ‘itxaron’.
23. *gaingatu* ‘gainez egin’.
- 24.

³¹ Baliteke zentzu gaitzesgarria izatea; Joakin Lizarragaren lanean ‘etxeko zakurra’ adiera du eta Aezkoan maizter txiroak izendatzeko erabiltzen da. Atezko Beuntzan *attalperro* bildu dugu: txakur txikiez esan ohi da, etxeko atarian zaunka egiten duten horiez. Anueko Etulainen *attalperro* nahiz *ataltxakur* bildu ditugu eta Leazkuen *attalperro*.

gen 'hemen'. 25. *igautreak* 'inauteriak'. 26. *igor* 'inor'. 27. *ijan* 'izan'. 28. *iken(du)* 'izan'. 29. *il(l)unsarre* 'ilunabarra'. 30. *intze* 'iltzea'. 31. *iragazi* 'irabazi'. 32. *jendamende* 'belaunaldia'. 33. *katuli* 'katilua'. 34. *kerrade* 'kedarra'. 35. *kurtu* 'makurtu'. 36. *larrapo* 'apoa'. 37. *llano* 'lainoa'. 38. *masjuri* 'maskuria'. 39. *mereji* 'merezi'. 40. *montiatu* 'pilatu'. 41. *nirabe* 'zerbitzaria'. 42. *ollataxegi* 'oilategia'. 43. *oreitu* 'oroitu'. 44. *otsadar* 'ortzadarra'. 45. *otsots* 'ostotsa'. 46. *oxtoxirik* 'oinutsik'. 47. *sasi* 'eutsi, jasan, zutik edukiarazi'. 48. *sautsi* 'jaitsi'. 49. *sostatu* 'jostatu'. 50. *txintxilinkarda* 'kilkerra'. 51. *txitxillo* 'txitxirioa'. 52. *txujen* 'zuzen'. 53. *urapo* 'igela'. 54. *zarkume* 'guraso zaharren seme-alaba'.

16.3. Ia eksklusiboak diren hitz edo aldaerak ere aurkitu ditugu, hego-nafarrerak muga lexikoak alderdi batzuetan hautsirik balitu bezala; alegiazko sare horren zuloa dela bide, hitz horiek Zaraitzun ageri dira. Berriz ere argi gelditzen da hego-nafarrerak eta zaraitzuerak hartu-eman hertsia zutela. Ele horietarik hurrengoak orokorrak dira hego-nafarreran:

1. *butzu* 'putzua'. 2. *ellorri* 'elorría'. 3. *entendatu* 'ulertu'. 4. *eskui* 'eskuina'. 5. *giltzurrun* 'giltzurdina'. 6. *iago* 'gehiago'. 7. *logune* 'lokia'...

Ia eksklusiboak diren beste ele edo aldaera batzuk eskualde batzuetakoak dira bakarrik:

1. *albas* 'ahalaz'. 2. *azaro* 'urria'. 3. *burrin* 'burdina'. 4. *kristio* 'kristau'³². 5. *mandre* 'maindiera'. 6. *obenena* 'hoberena'. 7. *otron* 'otordua'. 8. *soinegi* 'sorbalda'. 9. *solo* 'bakarrik' adberbio erdaratikakoa. 10. *txuku* 'lehorra'. 11. *txutirik* 'zutik'. 12. *zenboron* 'zenberona'...

16.4. Ipar Euskal Herriko hizkeren isuria duten hitz ugari ageri dira hego-nafarreraren eremuan. Hitz horiek ez dira Sakanan, Basaburuan, Imotzen, Atetzen, Odietan, Ultzaman, Anuen, Baztanen edo Bortzirietan erabiltzen, Nafarroa Garaiko euskal eremuaren hegoaldekoak dira. Hitz hauekin ere sortatxo bat osatu dugu. Ezaugarri honek garrantzia du, azken batean Nafarroa Garaiko ipar-ekialdean ez dagoen hainbat hitz edo aldaera Nafarroa Garaiko hego-ekialde euskaldunean badagoela edo bazegoela erakusten baitigu. Ez dira hego-nafarrera guztian zehar ageri diren hitz edo aldaerak, ez diote azpieuskalki honi batasunik ematen, baina Nafarroa Garaiko ipar-ekialdeko hizkeretan ageri ez diren ekialdeko hitz edo ezaugarri batzuk hego-nafarreran badaudela ohartzeak garrantzia du, azken batean Nafarroa Garaiko ekialde euskaldunean iparretik hegora aldea dagoela adierazten baitu. Hona zein diren hitz edo aldaerok:

1. *abuín* 'ahoko haguna'. 2. *agitu* 'gertatu'. 3. *akar* 'errierta'. 4. *au(l)fer* 'alferra'³³. 5. *bardin* 'berdin'. 6. *belauriko* 'belauniko'. 7. *bil(l)ó* 'ilea'. 8. *buluxi* 'biluzi'. 9. *egotzi* 'bota'. 10. *egun* 'gaur'. 11. *eri* 'atzamarra, behatza'. 12. *futots* 'zaldiak sudurzuloetarik ateratzen duen hotsa' eta baita 'mar-marra' ere. 13. *ilari* 'hileta'. 14. *irur* 'hiru'. 15. *iskiritu* 'garrasia'. 16. *laur* 'lau'. 17. *otsorrai* 'belea'. 18. *pizu* 'pisua'. 19. *tresena* 'arropa'. 20. *ukarai* 'eskumuturra'. 21. *zamari* 'zaldi irendua'.

³² Toponimiak salatzen duenez hegoaldera Eslaban *gristio* aldaera erabiltzen zen (Salaberri Zaratiegi 1994: 244-5).

³³ Bokal belarea duten aldaerak Eguesibarren, Erroibarren, Aezkoan, Zaraitzun, Erronkarin, Zuberoan eta Nafarroa Beherean ageri zaizkigu.

16.5. Hego-nafarreraren eremuan eta Baztanen ere ageri den ele sail bat bada, Ipar Euskal Herriko isuria duena; ele hauen bidez honako sorta eratu dugu:

1. *akaitu* 'nekatu'. 2. *kaus(i)tu* 'aurkitu'³⁴. 3. *kuxeta* 'goilara'. 4. *larrazken* 'udazkena'. 5. *okitu* "aberats okitu" edo "zahar okitu" bezalako esaeretan erabilia. 6. *tzitzar* 'kazkabarra'. 7. *zerik* 'nola'³⁵.

16.6. Ugari dira hego-nafarreraren zehar hedadura duten, baina gero goiti ere ageri diren ele eta aldaerak, aztertzen dihardugun hego-nafarreraren eremuaz gain zabalkunde handixeagoa dutenak: inoiz Sakanan gaindi aurki daitezke batzuk eta beste batzuk, berriz, Iruñeko ibarretan goiti, Ultzama, Odietan, Anue alderdi horretan edo. Ele hauei hego-nafarreraren usaina edo kolorea hartzen diegu filologok, bertako idazkietan aurkitzeko ohitura dugulako, baina ez dira gure eremu honetan bakarrik erabiltzen, beren muga goiti hedatzen da. Hona hemen hitz edo aldaeron sorta bat:

1. *aingiru* 'aingerua'. 2. *alke* 'lotsa'. 3. *altzin* 'aurrea'. 4. *angabetu* erdal 'desfallecer' edo 'goseak hamikaturik egotea'. 5. *apal* 'baxua'. 6. *armimau* 'armiarma'. 7. *atari* 'atea'. 8. *atximixke* 'atximurra'. 9. *auteman* 'ohartu'. 10. *autxi* 'hautsi'. 11. *azpi* 'izterra'. 12. *bage* 'gabe'. 13. *batio & bateo* 'batera'. 14. *bediketu* 'benedikatu'. 15. *beie & baia* 'baina'. 16. *bekela & bekala* 'bezala'. 17. *bertz* 'pertz'. 18. *bezko & berxko* 'pertz txikia'. 19. *bolatu* 'hegan egin'. 20. *borro* 'bildots orotsa'. 21. *buruka* 'galburua edo garia bildu ondoren alorrean gelditzen diren hondarrak, zerriek jateko biltzen zirenak'. 22. *burtxintxa* 'katagorria'. 23. *ellegatu* 'iritsi'. 24. *(e)mazteki* 'emakumea'. 25. *(er)respondatu* 'erantzun'. 26. *erroka* 'gorua'. 27. *erru* 'indartsua, bortitza'. 28. *erte* 'arte, tartea'. 29. *ertxi* 'hertsi' aditza eta 'meharra' adjektiboa. 30. *eskindu* 'eskaini'. 31. *estrabil & estrabi* 'etxeko sarrera, ukuilua'. 32. *etxokandre* 'etxekoandrea'. 33. *fritatu* 'frijitu'. 34. *fuña* 'lepatxuria, udoa'. 35. *gardu* erdal 'cardo'. 36. *gider* 'kirtena'³⁶. 37. *goititu* 'goratu'. 38. *goixartu* 'goiz jaiki'. 39. *goñeta & goñetu* 'koinatua & koinata'. 40. *goñube* 'sotoa', erdal 'bodega'. 41. *guti* 'gutxi'. 42. *ingiritetu* 'igerian egin'. 43. *ixin* 'biztu'. 44. *izotzil* 'urtarrila'. 45. *kalfor* 'txitak eramaten dituen hegazti harraparia'. 46. *kaxori* 'txolarrea'. 47. *kaskazapo* 'kakalardoa'. 48. *kaski & kaskil* 'oskola'. 49. *katedra* 'aulkia'. 50. *lazki* 'arras, guztiz'. 51. *lintsusi* 'intsusa'. 52. *logane* 'logalea'. 53. *ligu & ligo* 'lihoa'. 54. *lotsatu* 'ikaratu'. 55. *maki* 'errena'. 56. *mare* 'barea'. 57. *mise* 'mihisea'. 58. *nesako* 'nexka'. 59. *opatu* 'aurkitu'. 60. *ortzi* 'hortzi'. 61. *ozpiñarri* 'tximista'. 62. *pe* 'azpia'³⁷. 63. *saldo* 'abere taldea'. 64. *sandu* 'santua'. 65. *sapite* 'damua, arrangura'. 66. *siñestatu* 'sinetsi'. 67. *subilaro* 'eguberri gaua'. 68. *tximika* 'tximitxa'. 69. *txindi* 'txinparta, pindarra'. 70. *txintxere* 'zizarea'. 71. *txongolo* 'orkatila'. 72. *urgune*. 73. *uskara* 'euskara'. 74. *xarduki* 'mintzatu'. 75. *xautu* 'garbitu'. 76. *zalo* 'arin, laster'.

³⁴ Zorigaitzez ez dago ahozko lekukotasunik, baina Elkanoko Lizarragak *causten* dakar eta Ukarok kristau ikasbidean *causitu* ageri da; espero litekeenaren aurka –Joakin Lizarragak darabiltzan ekialdeko kutsuko hitzak Aezkoan ahozko mintzoan ageri dira ia salbuespenik gabe–, Aezkoan ez dugu "kaus(i)tu"-ren ahozko lekukotasunik bildu, baina XIX. mendeko kristau ikasbideetan ageri da.

³⁵ Egun ez omen da erabiltzen, baina Azkuek badakar *zerika* Baztanen.

³⁶ Soilik Atezen bildu dugu; Ultzaman, Odietan, Anuen eta Esteribarren *kider* eman digute.

³⁷ Hitz elkartuan aise ageri da *-pe* Ultzaman eta Odietan, baina hitz beregain gisa hego-nafarreratik kanpo soilik Anuen bildu dugu; Esteribarko Iragin *pe* hitz beregaina da. Gaineratekoan, Atezen eta Ultzamako Ilarregin *azpi* bildu dugu.

77. *zangazpi* erdal 'jarret & corva'. 78. *zerengatik* 'zergatik'. 79. *zumerike* & *zumarika* erdal 'mimbrera arborescente / gosier saule sauvage'. 80. *zurruke in* 'zurrunga egin'.

16.7. Hego-nafarreraren barreneko muga lexikoez bi hitz esan behar ditugu orain. Azpidialekto honen barreneko jauzi edo erreten lexikorik nagusia Oltzatic Eguesibarrera doan eremuan gertatzen da goitirik beheiti eta Euskal Herriari banaketa eta hedadura nabarmena duten bi hitz sail gelditzen zaizkigu isoglosa supradialektal honen alde banatan; Eguesibarrek ekialdera jotzen du eta Oltzan Euskal Herriko erdialdeko hitzak ageri dira. Hurrengo adibideak Camino 1999-tik hartuak dira (18-9) eta Oltza / Eguesibar eran ulertu behar da etena:

1. *altu* / *gora* & *altu*. 2. *atximixke* / *aspintx*. 3. *azpi* / *pe* & *azpi*. 4. *barga* / *peña*. 5. *beatz* / *eri*. 6. *beatz aundi* 'erpurua' / *beatz*. 7. *berandu* / *berant*. 8. *berdin* / *bardin*. 9. *bi* / *bida* & *bi*. 10. *enfermo* / *eri*. 11. *erren* 'arantza' / *puntx*. 12. *gilbor* / *bilkor*. 13. *ille* 'artilea' / *elle*. 14. *iltze* / *itze*. 15. *ipuru* / *orre*. 16. *izen* / *nombre* & *izen*. 17. *izein* 'izaina' / *zirain*. 18. *kabi* / *kafi*. 19. *lar* 'laharra' / *malda* & *lar*. 20. *maiz* / *usu* & *maiz*. 21. *mozkor* / *ordi* & *mozkor*. 22. *ondoan* / *altakan*. 23. *puruxe* / *kurexa*. 24. *tanta* / *txorta*. 25. *txal* / *aratxe*. 26. *txikitu* / *xeatu*. 27. *txispe* / *txindi*. 28. *usai* 'kerua, urrin gaiztoa' / *urrin*. 29. *zangazpi* / *istarzain*.

Badira eten edo jauzi lexiko gehiago hego-nafarreraren barrenean: esaterako, Oltzatic Goñerrira bada aldea, mendebaldera eta erdialdera gehiago jotzen baitu Goñerrikoak (ikus Camino 2001, 5.5.16. azpiatala) eta areago gertatzen da hori Gesalatzera inguratuz gero; beste aldetik ere berdin gertatzen da, Eguesibartik Aezkoara ere bai baita aldea (ikus 2001eko laneko 5.5.17. azpiatala). Aipa daitezke, bestalde, Erroibartik Eguesibarrera dauden lokarri lexikoak edo Goñerriko lexikotik ekialdeko Arakilgora dagoen lotura hertsia, baina hemen lekurik ezaz aipatu gabe geldituko dira (ikus 2001eko lanean 5.5.5. azpiatala).

17. ONDORIOAK

17.1. Ehun eta hamabost hizkuntza-ezaugarri eta arestiko ataleko hitz sorta aztertutik ondorio batzuk ateratzeko aukeran gaudela esan daiteke: muga geolektalei dagokienez garbi dago Andimendiak eta Iratik hizkuntza eten nabarmenak sortzen dituztela, hain zuzen azpidialektotik azpidialektora lehenak eta euskalkitik euskalkira bigarrenak: orografiak garrantzia eta eragina du, baina Aezkoatik Zaraitzura dagoen hizkuntza jauzirako, orografiaz gain gizataldeen jardun sozio-historikoa ere aintzat hartu beharko litzateke; batzuen eta besteen joerek hizkerak elkarren desberdinak izatea eragin dute.

Aldiz, ezaugarrien *continuum*-ak gertatzen diren erdiguneko eremuetan zail da dialektoak edo azpidialektoak mugatzea, baina giltzetarik bat, agian garrantzizkoena, hizkuntza-ezaugarrien konbinazio posibleek eskaintzen duten emaitzaren koherentzia eta kalitatean dagoela uste dugu: hartara, eremu lektal nahasi eta erdigunekoetan lanerako hizkuntza-ezaugarri eskusiboak baliatzea ez da aski, ezaugarri gehiagoren konbinazioak onuragarriak dira, bereziki guk ezaugarri «ia eskusiboak» izendatu ditugun horienak.

17.2. Bonapartek hala zioen arren, gure ustean argi dago hego-nafarrera ez dela euskalki bat: egun «nafarrera»-tzat hartzen dugun euskalkiaren ezaugarri guztiak ageri dira bertan; halaz ere, badira ezaugarri bereziak nafarrera guztikoak ez direnak eta hego-nafarreran ageri direnak, gure hizkera hau azpieuskalki bihurtzen dutenak: ezaugarri sistematiko hauetan batzuk eskusiboak dira eta beste batzuk ia eskusiboak: ezaugarriok batasuna eta tinkotasuna ematen diote azpieuskalki honi, hego-nafarreraren eremu osokoak baitira; horrezaz gain, badira berezitasuna eta kolorea ematen dioten ezaugarri eskusibo banatzaileak, hego-nafarrera batzen ez dutenak, baina hego-nafarreraz goitiago igaten ez direnak. Hego-nafarreraren isoglosa multzotik iparrera ageri diren berrikuntza batzuk nafarreraren erdialdean garatu dira, baina ez dira hego-nafarrerara iritsi, non eta ez den azken garaian bat edo beste Esteribar edo Erroibar alderdi horretara heldu. Ia guztizkoa den iragazkaiztasun horrek hego-nafarreraren nortasuna sendotzen duela ez dago zalantzarik. Ertzetako hizkeren erakutsiari esker badakigu berrikuntza horiek aski hedadura handia izan dutela, baina baita bazter guztietara iritsi ez direla ere: Zaraitzu-Erronkari batzuetan, Erronkari, Zaraitzu eta Aezkoa beste batzuetan, Sakana inoiz edota Gesalatz eta Itzarbeibar ere –Elortzibarko Zabalegiko predikuko ezaugarriak barne–, frankotan kontserbatzaile gertatu dira: gure lan honetan ikusi ahal izan denez ibar horietaraino ez dira zenbait ezaugarri berri iritsi.

Hego-nafarrera ez da azpieuskalki homogenea eta bi atal dituela esan daiteke, ekialdera begira dagoena eta Euskal Herriko erdialdeko mintzoen joerak ageri dituena. Beraren gainetik antzera gertatzen da Ultzama / Basaburua alderdian Ibarak (1995a) eta Zuazok (1998a) erakutsi duten bezala. Azpieuskalki honek ekialdeko ezaugarri ugari ditu bere eremu guztian zehar eta joera arkaikoa ere aise hautematen zaio, baina idazki zaharrak baliatu behar izanak ere baduke honetan zerikusia. Baliteke, bestalde, F. Elizalde, J. M. de Ibero eta J. Lizarraga idazleen lanean Ipar Euskal Herriko literaturak eragin zenbait eduki izana, baina azterketa sakonagoak beharko liriateke hau frogatzeko. Berebat, Nafarroako ekialdean ageri diren hizkuntza-ezaugarri batzuk, esan liteke bakanago ageri direla Iruñetik goiti Nafarroako erdigunean dauden hizkeretan, hego-mendebaldeko hizkeretan baino. Euskal Herriko erdialdeko ezaugarriak ere ugari ageri dira gure azpieuskalkiaren mendebaldeko hizkeretan.

Honen guztiaren erdian behinola euskalduna zen Iruñea hiri buruzagiko euskararen moldeak nolakoak ziren zehaztasunez jakin gabe jarraitzen dugula aitortu behar da: toponimiaren alderdia aztertu da (Jimeno Jurío & Salaberri 1994), Amenduxen XVI. gizaldiko olerkia ezagutzen dugu (Salaberri 1996), XVII. mendeko olerki sarituak ditugu (Kerejeta 1991), 1811ko abuztuan eta irailean Reille frantses jeneralak euskarara itzuliarazitako bi agiri ditugu (Apat-Echebarne 1974), baina Iruñeko bereko jende xehearen XVIII edo XIX. gizaldietako hizkeraren lekukotasun fidagarriak ezagutu gabe jarraitzen dugu; ikus orain Iruñerriko hizkuntza-ezaugarriez Salaberriren 2002. urteko lan interesgarria. Horrezaz landa, hirietako hizkuntza-ezaugarriez dagoen literaturako erakutsiak uzkailek, Nafarroako hiri buruzagia izan arren, bere ondo-ondotik isoglosa sorta gotorra iragaten zela erakusten dute Bonaparteren inkestek, iragan mendeetako idazkiek eta Eguesibartik Oltza zendeara dagoen jauzi sakonak.

17.3. Ditugun datuek Gesalazko eta Ollarango euskara ere hego-nafarreraren barreneko hizkerak direla erakusten dute; bi ibar hauen kasuan ez dago hizkuntza-ezaugarririk hizkera hauek beste talde lektal batera sar daitezkeela iradokitzen duenik: nahiago genuke Muzkiko eta Olloko hizkuntzaren inguruko ezaugarri gehiago ezagut bageneza, baina dakigunak aski koherentzia handiarekin erakusten du Goñerriko euskararen eitea dutela. Ez da hau beste ibar batzuetan gertatzen dena: Bonapartek Arakil ibarra / Gulibar / Txulapain / Ezkabarte / Odieta / Olaibar alderdia ere hego-nafarreraren zekuskien, baina datuek ez dute hori bermatzen; ibar hauetako ezaugarriak ez dira hego-nafarreraren barreneko hizkeretan ageri direnak, goiti Atetz / Ultzama / Anue alderdi horretan erabiltzen direnak baizik; ikuskizun dago Ezkabarteko Zildotzen agertu ziren predikuak ezagutzen edo argitaratzen direnean ikuspegi hau aldatu beharko den ala egokia den.

Bonaparteren banaketari aski leial jarraitzen dio hemen egiten dugun sailkapen honek: Aezkoako euskara behe-nafarreraren barrenean kokatzen zuen hark eta ekialdeko Arakilgoa guk mendebaldekoa izendatu dugun horren barrenean, delako «Iruñetik haratagokoan». Aezkoako eta Arakilgo hizkereri dagokienez Bonaparteren ikuspegiarekiko gurea desberdina da. Gulibarko, Txulapaingo, Ezkabarteko, Odietakoa eta Olaibarko mintzoak ere ez ditugu sartu hegoko talde honetara: datu bakan dugu, baina ezagutzen dugun apurrak ez du aukerarik uzten hego-nafarrerara biltzeko. Bestalde, printzeak Etxauribarko euskara, Itzakoa, Antsoaingoa, Zizurkoa, Arangurengoa, Elortzibarkoa, Arriasgoitikoa, Longidakoa, Itzagaondokoa, Ibargoitikoa, Urraulgoitikoa eta hegoko beste ibar batzuetakoa ere hego-nafarreraren sailkatu zituen; ez baititugu ezagutzen, guk ez ditugu aintzat hartu.

Bonapartek hego-nafarreraren barrenean zekusan Esteribarko eta Erroibarko euskarak, bestalde, arazo bereziak sortzen dizkio gure ikerketari, Erroibarko XIX. mendeko idazkietan ageri diren joera lektal batzuk ez baitira Erroibarko egungo euskara mintzatuan bildu direnen sail berekoak, hego-nafarrerari lotuagoak baizik; iduri luke XX. mendean-edo Erroibar alderdi horretako hizkuntza ohituretan hainbat aldaketa gertatu dela eta Nafarroa Garaiko erdialdeko ezaugarriek sarrera handixkoa izan dutela.

Hartara, «hego-nafarrera» izendatu dugun azpieuskalkian hurrengo hizkerak dakuskigu: batetik eta beren artean aldeak badirela jakinik, mendebaldekoak izendatu ditugunak, datuak badaudenez ezagunak direnak: bertara Gesalazkoa, Goñerrikoa, Ollarangoa eta Oltzakoa ekarri ditugu. Hauen pean Itzarreibarko euskarari sumatu diogu halakoxe nortasuna. Bonapartek ere hizkera honi nortasun berezia aitortu zion hegoaldeko goi-nafarreraren barreneko hiru azpieuskalkietarik bat Itzarreibarkoa zela erabakitzean; «guztiz desberdina» zela ziotson gainera Bruno Etxenikeri 1866an. Alderdi fonikoan badira beste inon ageri ez diren ezaugarri batzuk eta izenaren morfologian ere badu guztiz hegoaldekoa den ezaugarri berezirik. Adizkien azterketan Itzarreibarko Garesko euskara arras bazterrekoa ageri zaigu. Iparrerago dauden hizkeretara bai, baina Gareskora iritsi ez ziren hainbat berrikuntza bada: *(di)tuzte* > *tute*, *dira* > *dirade*, *balu* > *baluke*, *gara* > *gada*, *gindue* > *gĩñue*, *dire* > *dere* dira berrikuntzok. Alde honetatik, bazterrekoa izatea da hizkera honen ezaugarrietarik bat.

Adizkiez egin dugun azterketak hein batez hizkera honen berezitasunaren berri eman du: *diaguk* & *diagun* 'diagu & dinagu' adizkietan alokutiboko

morfemak duen kokagunea, *gare* & *zare* ‘gara & zara’ adizkietako azken *-e* beranalizatua –Elortzibarko Zabalegiko predikuan bezala–, *niza* & *iza* ‘nintzen & hintzen’ adizkiko txistukari frikaria edo *zinda* & *ginda* ‘zinen & ginen’ adizkietako *-nd-* kontsonante taldea, Gareskoa inguruko hizkeretarik bereizten duten ezaugarri berritzaileak dira, *zinda*, *ginda* horiek berrikuntza direla horren argi ez badago ere. Hartara, Garesko euskararen berezitasuna nabarmen agertuko litzaziguke adizki laguntzaileen morfologian: batetik, inguruko hizkera erdialdekoagoek dituzten berrikuntza batzuk bertaraino iritsi ez direlako eta bestetik, bereziki berarenak diren beste berrikuntza batzuk garatu dituelako. Itzarreibarren berrikuntza gehiago aurkitu ditugu, baina ez dira soilik hizkera horretakoak; gure eremutik begiraturik hegoaldekoak diren beste bi ezaugarri nabarmen ageri dira erabili ditugun datuetan: Nor saileko “izan” aditzaren aginte adizki batzuetako apokopea eta iraganeko “edun”-eko adizkietako: *zait* ‘zaitez’ dugu Garesen eta *zeit* & *zait* Gesalazko Muzkiko idazkietan; bigarrenik, *zu* ‘zuen’ laburtua ageri da Itzarreibarko Utergako dotrikan eta *zu* bera dugu Gesalazko Muzkiko idazkietan ere. Ikusten dugunez, berrikuntzok hegoaldeko bi hizkera hauek aztertu ditugun gainerateko guztietarik bereizten dituzte.

Gogoan hartzekoa da, halaz ere, Itzarreibarko Utergako eta Ukarko kristau ikasbideetako ezaugarrien eta Garesko inkestako emaitzen arteko batasunik ez dagoela.

«Erdialdeko hego-nafarrera» Eguesibarko eta Artzibarko euskarak osatzen dute eta hego Esteribarko eta Erroibarko mintzoak ere sail honetara ekarri behar dira³⁸; edozein kasutan, ezaguna da Eguesibarren ez dauden berrikuntza batzuk badirela Esteribarko eta Erroibarko euskararen eta Eguesibarko berrikuntza batzuen aldean kontserbatzaileago jokatzen dutela Esteribarko eta Erroibarko hizkeretik. Hego Esteribartik ezker Anue, Olaibar eta Ezkabarte aldera hizkuntza-desberdintasuna dago. Eguesibartik goiti gauzak aldatzen hasten dira eta Ezkabarteko mintzoan ipar-erdialdekoagoak diren ezaugarri eta berrikuntza batzuk sumatzen dira; ez dira sumatzen, gainera, Eguesibar aldeko euskararen gertatu berrikuntza batzuk. Esan dezagun azkenik, Nafarroa Garaiko bazterrean egoteak, Nafarroa Beherearen ondoan egoteak eta Pirinioetako hizkera berezien ondoan egoteak nortasuna ematen diotela Aezkoako euskarari, ezaugarri gehienetan hego-nafarreraren sailera inguratzen den arren; horregatik, berarekin «ekialdeko hego-nafarrera» izeneko azpi-hizkera eratu dugu.

Ehun eta hamabost hizkuntza-ezaugarri sistematiko eta hainbat eta hainbat hitz eta aldaera lexiko aztertu ondoren, hego-nafarrera azpieuskalkiaren mugak eta bera osatzen duten hizkerak honela irudika ditzakegu, 1999 eta 2001 urteen bitarteko gure lanari jarraikiz³⁹:

³⁸ Halaxe zekusan Bonapartek hau eta Koldo Zuazok ere batera dakuski Esteribarko eta Erroibarko hizkera (1999: 252-3); Orreaga Ibarraren 2000. urteko lanean frogatu ugari ageri da; 2003an aterako den zabalkunde lan batean ikus daiteke Bonaparteren bi goi-nafarrez Zuazok duen iritzia.

³⁹ Gure mapak «Ollolabar» izena dakar, nahiz testuan «Ollaran» erabili dugun: bi izenek balio dute.

BIBLIOGRAFIA

Dialektologia orokorra

- BALL, M. J. (arg.), 1988, *The use of Welsh*, Multilingual Matters LTD, Clevedon-Philadelphia.
- CAMPBELL, L., 1985, "Areal linguistics and its implications for historical linguistics", in J. Fisiak (arg.), *Proceedings of the Sixth International Conference of Historical Linguistics*, Benjamins, Amsterdam, 25-51.
- COLMAN, F., 1988, "What is in a name?", in J. Fisiak (arg.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 111-137.
- FERNÁNDEZ REI, F., 1985, "Áreas lingüísticas do galego actual", in *Actes. XVI congrés internacional de lingüística & filologia romàniques*, Palma de Mallorca, 7-12 d'abril de 1980, tom II, secció I, Moll, Palma de Mallorca, 485-498.
- LÓPEZ EIRE, A. & MÉNDEZ DOSUNA, J., 1980, "El problema de los dialectos dóricos y noroccidentales", *Emerita* 48, 15-30.
- PETERS, H., 1988, "On the state and possible aims of Middle English word geography", in J. Fisiak (arg.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 397-416.
- ZAMORA VICENTE, A., 1989 [1960], *Dialektología española*, 2. argit., Gredos, Madril.

Euskal dialektologia

- ARAKAMA, J., 1994, "Uharte-Arakilgo dotrina", *ASJU* 28/2, 569-613.
- ARTOLA, K., 1992, "Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-ta (hurbiltze saiakera)", *FLV* 60, 187-227.
- CAMINO, I., 1983, "Nafarrera garaia" in *Euskal Dialektologiaren Hastapenak*, UEU, Iruñea, 199-228.
- , 1987, "Goi nafarrera", in *Euskal Dialektologiaren Hastapenak*, 2. argit., UEU, Iruñea, 189-263.
- , 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 1999, "Goñerriko hizkera (I)", *ASJU* 33/1, 1-74.
- , 2000, "Goñerriko hizkera (II)", *ASJU* 34/1, 137-196.
- , 2001, "Goñerriko hizkera (III)", *ASJU* 35/2, 66 or.
- ERDOZIA, J. L., 2001, *Sakana erdialdeko euskara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- GAMINDE, I., 1994, "Plentzia aldeko euskararen zenbait ezaugarri morfosintaktiko", in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua. Donostia, 1991ko irailak 2-6*, *ASJU*-ren gehigarriak 28, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 547-551.
- , 1998, "Nafarroako azentu ereduen sailkapena", in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, UEU, Bilbo, 23-48.
- GÓMEZ, R. & SAINZ, K., 1995, "On the origin of the finite forms of the Basque verb", in J. I. Uhalde, J. A. Lakarra & L. Trask (arg.), *Towards a history of the Basque language*, Benjamins, Amsterdam, 235-274.
- IBARRA, O., 1995a, *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 1995b, "Cispamplonés" hizkeraren inguruan", *ASJU* 29/1, 267-318.
- , 2000, *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*, NUP, Iruñea.
- INTZA, D., 1957, "Larraun eta bere euskalkia", *Euskera* 2, 91-105.
- IÑIGO, P., SALABERRI, P. & ZUBIRI, J. J., 1995, "–Ki aditz atzikiaren gainean", *FLV* 69, 243-295.
- IRIZAR, P., 1985, "Aparición y desaparición de las formas verbales en –ako-, –eko- en el alto-navarro meridional", *Hizkuntza eta literatura* 4, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 257-290.
- JIMENO JURÍO, J. M. & SALABERRI ZARATIEGI, P., 1994, *Toponimia de la cuenca de Pamplona. Pamplona/Iruña*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- KEREJETA, M. J., 1991, "Notas sobre las poesías premiadas en Pamplona en 1609 y 1610", in J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, *ASJU*-ren gehigarriak 14, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 161-183.
- MELERO, M. & MÚGICA, M., 1994, "Propuesta para un análisis morfológico y léxico de la toponimia vasca", *FLV* 67, 439-449.

- MONTOYA, E., 2002, *Zugarramurdiko eta Urdazubiko euskara*, EHU-ko tesi argitaragabea.
- OÑEDERRA, M. L., 1990, *Euskal fonologia: palatalizazioa. Asimilazioa eta hots sinbolismoa*, EHU, Leioa.
- PAGOLA, R. M., 1992, "Euskara eta euskalkiak lehen eta orain", in *Euskalki literarioak*, Labayru, Bilbo, 35-59.
- , 1994, "Nafarroako hizkerak", in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua*, Donostia, 1991ko iraila 2-6, *ASJU*-ren gehigarriak 28, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 255-296.
- SALABERRI ZARATIEGI, P., 1994, *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1996, "Amenduxen olerkiaz. Oharrak", *FLV* 71, 87-97.
- , 2002, "Acerca del euskera de Pamplona y sus alrededores", in A. García-Sanz Marcotegui (arg.), *La comarca de Pamplona. Territorio, economía, sociedad e historia*, Iruñerriko Mankomunitatea, Iruñea, 225-241.
- SALABERRI ZARATIEGI, P. & KAMINO KAMINONDO, P., 2001, "Hitz eratorriak Luzaideko hizkeran", *FLV* 86, 67-86.
- SOLÍS, G., 1993, "Lizarragako euskararen azterketa", *FLV* 62, 95-123.
- URGELL, B., 1991, "Axular eta Larramendi", *ASJU* 25/3, 901-928.
- ZUAZO, K., 1998a, "Euskalkiak, gaur", *FLV* 78, 191-233.
- , 1998b, "Nafarroako euskal hizkerak", in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, UEU, Bilbo, 1-22.
- , 1999, "Baigorriko euskara kokatzeari buruz", *Lapurdum* 4, 247-277.

Corpusa

- APAT-ECHEBARNE, A. [A. Irigarai], 1974, *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Ediciones y libros, Iruñea.
- APEZETXEA, J., 1979, "Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín de Lizarraga (año 1872) (II)", *FLV* 31, 71-90.
- , 1982, "Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín de Lizarraga (año 1872) (IV)", *FLV* 40, 523-538.
- ARRAIZA, J., 1988, "Ibero. Viacrucis en vascuence del siglo XIX", *FLV* 51, 143-154.
- ARTOLA, K., 1985, "Ezkabarteko euskara, Iruñeko Udal dermioaren ondokoa, Celedonia Zenoz andrearen ahotan", in *Hizkuntza eta literatura* 4, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 95-112.
- , 2001, "Olaizko euskal eskuizkribuak", *FLV* 88, 485-519.
- BERIAIN, J., 1980 [1621], *Tratado de como se ha de oyr missa*, Hordago, Donostia.
- , 1626, *Doctrina Christioarena Euscaras*, Iruñea. Ikus R. M. Pagolaren arg., *Enseiukarrean* 11, 15-69, 1995.
- BONAPARTE, L. L., 1872, *Études sur les trois dialectes basques des vallées d'Aezcoa, de Salazar et de Roncal, tels qu'ils sont parlés à Aribé, à Jaurrieta et à Vidangoz*, Londres.
- CAMINO, I. & LAKARRA, J. A., 1993, "Beriaín osatuz", *ASJU* 27/3, 1029-1048.
- DÍEZ DE ULZURRUN, P., 1960, "El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828", *Euskera* 5, 377-403.
- ELIZALDE, F., 1735, *Apezendaco doctrina christiana uscaras*, Alfonso Burguete alarguneran echean, Iruñea. Ikus orain *FLV* 65, 41-65, 1994 eta R. M. Pagolaren arg., *Enseiukarrean* 10, 17-63, 1994.
- ESTORNÉS LASA, J., 1984, "Mendigatxa'k Azkueri kartak, 1902-1916", *FLV* 43, 55-127.
- , 1985, "Zoilo'ren uzta. La cosecha de Zoilo", *FLV* 45, 31-93.
- ETXAIDE, A. M., 1989, *El euskera en Navarra: encuestas lingüísticas (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- ETXANIZ, P., 1999, "Dikazteluko sermoia", *FLV* 82, 483-499.
- GAMINDE, I., 1986, "Esteribarreko aditzak", *FLV* 48, 183-203.
- HARITSCHELHAR, J., 1970, *Loeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- IBARRA, O., 1997, "Erroko testu argitaragabe bat eta beste batzuen iruzkina", *FLV* 75, 265-282.
- IRIGARAI, A., 1932, "Un acta de ayuntamiento en lengua vasca", *RIEV* 23, 565-568.

- IRIZAR, P., 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia, Iruñea.
- LACOMBE, G., 1971-2, "Notes sur le basque des Aldudes. Noms de maisons, mots et récits populaires", *AEF* 24, 25-44.
- LAKARRA, J. A., 1981, "Barrutiaren edizio kritiko baterako", *ASJU* 15, 121-156.
- LEKUONA, M., 1973, "Textos vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella", *FLV* 15, 369-390.
- LOS ARCOS, J. L., 1974, "Glosas en dialecto navarro al *Guero* de Axular", *FLV* 16, 39-83.
- ONDARRA, F., 1980, "Catecismo del siglo XVIII en vascuence de Uterga (Valdizarbe)", *FLV* 35-36, 173-221.
- , 1981, "Primer sermón en vascuence navarro (1729)", *FLV* 38, 147-173.
- , 1982a, "Materiales para un estudio comparativo del vascuence de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi", *FLV* 39, 133-228.
- , 1982b, "Textos en vascuence navarro de Baztán, Nuin y Urdazubi", *FLV* 40, 387-401.
- , 1991, "Goñerrin aurkitutako beste sei testu", *FLV* 57, 131-168.
- , 1993a, "Goñerrin aurkitutako testuak (IX)", *ASJU* 27/1, 299-320.
- , 1993b, "Hemezortzigarren mendeko bertsoak", *FLV* 64, 531-553.
- , 1996, "Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (i)", *ASJU* 30/2, 645-702.
- , 1998, "Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (ii)", *ASJU* 32/1, 231-309.
- OROZ ARIZCUREN, F. J., 1980, "Vicisitudes de un Padrenuestro en vasco en el siglo XVII", *ASJU* 14, 1-23.
- PAGOLA, R. M., ALKIZA, E., BEOLA, A., IRIBAR, I. & IRIBAR, J. J., 1996, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Hegoaldeko goi-nafarrera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- PAGOLA, R. M., IRIBAR, I. & IRIBAR, J. J., 1997, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Zaraitzera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- PEILLEN, Tx., 1985, *Allande Elixagarai ligiarraren ixtoriak*, Haranburu, Donostia.
- SARAGUETA, P., 1982-3, "Mezkirizko etxe barnea", *AEF* 31, 31-48.
- SARASOLA, I., 1983, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17, 69-212.
- SATRUSTEGI, J. M., 1984, "El edicto eclesiástico de 1750 en versión vasca de la cuenca de Pamplona", *ASJU* 18/1, 41-51.
- , 1987a, *Euskal Testu Zaharrak I*, Euskaltzaindia, Iruñea.
- , 1987b, "Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean", *ASJU* 21/1, 81-104.
- , 2002, "Ukar Itzarreibarko doktrina (1865)", *FLV* 89, 149-167.
- ULAYAR, E., 1987, "Juan Miguel Gastesiren bi "mayatzeko Illabetia: Mariaren Illabetia" (Marie Santisimeren Devocia) 1850-1854", *FLV* 49, 53-63.

LABURPENEA

Artikulu honetan Bonapartek «hegoaldeko goi-nafarrera» izendatu zuen euskalkia aztertu dugu, horretarako Iruñetik goiti dauden ibar batzuetako euskararekin alderaturik. Guk «hego-nafarrera» izendatu dugunaren hizkuntza-ezaugarri bereizgarrienak lerro-lerro eman ditugu, baina Bonaparteren ikuspegitik saihesturik. Hizkera honen barreneko mintzoak elkarrekin alderatu ondoren, beren arteko banaketari eta bereizketari buruz Bonaparterena ez bezalako ikuspegia dugu. Gure ustean hego-nafarrera ez da orain artean pentsatu izan den bezala euskalki bat, azpieuskalki bat baizik, egun «nafarrera» izendatzen dugunaren azpieuskalki bat.

RESUMEN

Analizamos en este artículo las hablas navarras meridionales que Bonaparte denominó «alto-navarro meridional» y las comparamos con otras de valles situados al norte de Pamplona. Detallamos las características más específicas de lo que hemos denominado «navarro meridional», ofreciendo una visión distinta de la del príncipe Bonaparte. Hemos comparado sus distintas variedades internas y ofrecemos una subdivisión diferente a la de Bonaparte, para

terminar concluyendo que el «navarro meridional» no es, como se pensaba hasta ahora un dialecto, sino un subdialecto de lo que actualmente se denomina «dialecto navarro».

RÉSUMÉ

Dans cet article, nous analysons le dialecte que Bonaparte avait désigné sous le nom de haut-navarrais méridional, en le comparant avec le basque de certaines vallées situées au nord de Pampelune. Nous faisons la liste des caractéristiques linguistiques majeures de ce que, pour notre part, en nous éloignant de la perspective qui fut celle de Bonaparte, nous appelons le navarrais méridional. Après avoir comparé entre eux les parlers de cet ensemble, nous concluons relativement à leur caractéristiques pertinentes et à leur répartition différent de celles auxquelles Bonaparte avait abouti. Selon nous, le navarrais méridional, contrairement à ce qui a été pensé jusqu'ici, n'est pas un dialecte, mais simplement un sous-dialecte du dialecte que nous appelons aujourd'hui le navarrais.

ABSTRACT

This paper presents a general overview of the Basque variety that L. L. Bonaparte named «southern high-Navarrese». It is compared with varieties from the northern area of Pamplona. We deal with the most specific or distinctive characteristics of the variety that we have named «southern Navarrese» subdialect: we offer a new view that differs from Bonaparte's ideas. By comparing the dialect's internal varieties we offer a subdivision different from Bonaparte's view. We think that southern Navarrese is not a dialect, as it has traditionally believed, but a subdialect placed dialectologically within what is currently known as «Navarrese dialect».